The Gleaner

Vol 19 (1993)

In Memoriam of C. Th. Dimaras

«Ερμής ο Λόγιος. Περίοδος νέα. Εν Αιγίνη, 1 Ιανουαρίου 1829»

Πόπη Πολέμη

doi: [10.12681/er.269](https://doi.org/10.12681/er.269)

To cite this article:

Πολέμη Π. (1993). «Ερμής ο Λόγιος. Περίοδος νέα. Εν Αιγίνη, 1 Ιανουαρίου 1829». *The Gleaner*, 19, 244–274. <https://doi.org/10.12681/er.269>

«ΕΡΜΗΣ Ο ΛΟΓΙΟΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΝΕΑ.
ΕΝ ΑΙΓΙΝῃ, 1 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1829»

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΠΟΥ ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ στή συνέχεια, καθαρογραμμένο δια χειρὸς Κωνσταντίνου Ἀσωπίου, ἀπόκειται στὸ ἀταξινόμητο τμῆμα τοῦ ἀρχείου του, ποὺ βρίσκεται στὸ Τμῆμα Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης (Ἀσ. Σύμμεικτα V/1,16).¹

Φιλολογία

Τὸ πρὸ ὀλίγου ἐκδοθὲν φυλλάδιον μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐρμῆς ὁ Λόγιος. Περίοδος νέα. Ἐν Αἰγίνῃ, 1 Ἰανουαρίου 1829» μεγάλως ἐκίνησε τὴν περιεργίαν τῶν φιλομαθῶν, καὶ τοὺς ἔδωκε χρηστάς ἐλπίδας ὅτι ὁ τῶν γραμμάτων οὗτος ἐφορεύων θεός, ὑποχωρήσας πρὸς καιρὸν εἰς τὸν ἐχθρὸν τῶν τοιούτων Ἀφρην, ἔρχεται πάλιν, μὲ δειλὸν ἀκόμη βῆμα προβαίνων, νὰ ἀναλάβῃ τὴν διακοπεῖσαν ἐφορείαν του. Ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα, Ἐρμῆς ὁ Λόγιος, πρώτη φιλολογικὴ ἐφημερὶς τῶν Ἑλλήνων, μ' ὅλα τὰ ἐλλείμματα, τὰ ὁποῖα καὶ διὰ τὸν τόπον ἐν ᾧ, καὶ διὰ τὸν καιρὸν καθ' ὃν ἐκδίδετο, ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ ἔχῃ, ἀναντίρρητον ὅμως εἶναι ὅτι συνέβαλεν ὄχι ὀλίγον καὶ τὴν φιλοτιμίαν τῶν νέων νὰ ἐξεθίσῃ καὶ τὴν κοινωνίαν νὰ συνδέσῃ τῶν ἀπανταχοῦ γῆς ἐσκορπισμένων ὁμογενῶν λογίων. Γενόμενος δὲ τὸ κοινὸν ταμεῖον τῶν τότε γνώσεων, καὶ τῶν πρώτων δοκιμιῶν τῆς παλιγγενεσίας ἡμῶν, ὄχι μόνον ἐπηύξησε τὴν πεῖραν διὰ τῆς εἰς τὸ αὐτὸ συγκεφαλαιώσεως, ἀλλὰ καὶ προφανῶς προητοίμασε πλαγίως καὶ τοῦλάχιστον ἐπετάχυνε τὴν ὥρίμασιν τῶν τωρινῶν συμβάντων. Ὅθεν θέλει μένει πάντοτε ὡς πιστὸν κάτοπτρον τῆς ἐν καιρῷ ἠθικῆς ἡμῶν καταστάσεως, καὶ ὡς ἱστορικὸν μνημεῖον, ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον εἰς τὴν σειρὰν τῆς νεωτέρας ἡμῶν ἱστορίας.

1. Τὸ χειρόγραφο ἀποτελεῖται ἀπὸ 3 ἡμίκλαστα δίφυλλα. Τὸ τελευταῖο φύλλο εἶναι λευκὸ· τὸ κείμενο καταλαμβάνει τὸ δεξιὸν ἡμίφυλλο (σελίδες ἀριθμημέναι 1-10). Ἡ ἐκδοσις ἀκολουθεῖ πιστὰ τὸ πρωτότυπο, ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμέναις διορθώσεσι στὴ στίξιν. Τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ κείμενα τοῦ Παραρτήματος.

Εἶναι δὲ οἴκοθεν φανερόν ὅτι τὰ ἐκεῖ φαινόμενα πρῶτα κινήματα, ὁμοιάζοντα μὲ τὰ πατήματα τῶν νεωστὶ ἀπὸ πολυχρονίου ἀσθενείας ἀναλαμβανόντων, ἔπρεπεν ἔξ ἅπαντος νὰ ἦναι δειλά, ἄτονα, σφαλερὰ καὶ πολλάκις ἄσκοπα. Τὴν σήμερον εἰς τόπον ἐλεύθερον, εἰς αὐτὸν τὸν τόπον τῶν γενεθλίων του, καὶ εἰς καιρὸν εὐτυχῇ ἐκδιδόμενος ὁ νέος Λόγιος Ἑρμῆς θέλει εἶναι βέβαια καὶ ὀρθότερος καὶ τελειότερος. Τὰ δὲ ἐν αὐτῷ κινήματα ἐλπίς εἶναι νὰ ὁμοιάζουν τὰ πατήματα ἐκείνων, οἵτινες πρὸ πολλοῦ ἀναρροθέντες, καὶ τελειότερα παρὰ πρότερον ὑγιάναντες, ὅχι μόνον νὰ βαδίζωσιν ἀσφαλῶς, ἀλλὰ καὶ νὰ τρέχωσι καὶ νὰ σκιρτῶσι δύνανται.

Ἄλλ' ἐν ᾧ χαίρομεν διὰ τὴν αἰσίαν ταύτην θεοφάνειαν ἀποροῦμεν διὰ τί γίνεται τόσον δειλά, τόσον λαθραῖα καὶ τόσον σκοτεινὰ ὥστε ἀγροοῦμεν καὶ τοὺς ἱεροφάντας καὶ τοὺς δαδούχους, καὶ τὸν τρόπον καὶ τὸν σκοπὸν. Εἰ μὲν ἔγινε τοῦτο διὰ νὰ δοκιμάσουν οἱ ἐπιστάται τὴν προθυμίαν τοῦ κοινοῦ εἰς τὴν ἀκολοίθησιν τοῦ ἔργου, ἔστωσαν βέβαιοι, ἡμποροῦμεν νὰ τοὺς εἴπωμεν μὲ κάποιαν πεποιθήσιν, ὅτι τὸ ἔργον θέλει εὐρεῖ καὶ καλὴν καὶ μεγάλην ὑποδοχὴν. Εἰ δὲ πάλιν μόνον διὰ νὰ δώσωσι μίαν περιέργον ἐπιγραφὴν εἰς τὸ παρὸν πονημάτιον, τοὺς ἐπαινοῦμεν διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ὀνόματος, τοὺς μένομεν ὑπόχρεοι διὰ τὸ προσφερόμενον, λυπούμεθα ὅμως ὅτι εἶναι τὸ μόνον.

Ἡ ὕλη τοῦ φυλλαδίου ἐκίνησεν ἔτι περισσότερον τὴν περιεργίαν τῶν φιλομαθῶν. Διότι ἡ περιεχομένη διεξοδικὴ ἐπίκρισις τῆς πρὸ ἐτῶν τεσσάρων ἐκδεδομένης Γραμματικῆς ἐνὸς τῶν ἐπισημοτέρων ὁμογενῶν λογίων, τοῦ κυρίου Ν. Βάμβα, διαίρεσεν εὐθὺς εἰς δύο τὰς γνώμας τῶν ἀναγνωστῶν. Διότι ὅσοι ἐνθυμοῦντο ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος, συνεργάτης ἕνα καιρὸν τῆς διαβοήτου Κιβωτοῦ, συμπατριώτης, γνήσιος μαθητής, φίλος καὶ πολὺν καιρὸν γραφεὺς τοῦ σοφοῦ Κοραῆ, ἐκηρύχθη παρηρησία ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὡς ὁ μόνος τῶν Γραικῶν ἱκανὸς νὰ ὀργανίσῃ ἐθνικὴν σχολὴν (ἴδε προλεγόμενα εἰς Βεκκαρίαν, ἐκδόσεως β' σελ. ρδ' σημ. 2), ἐπειδὴ εἰς τὸν τῆς σχολῆς καὶ εἰς τὸν τῆς Γραμματικῆς ὀργανισμὸν ἀπαιτεῖται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἡ αὐτὴ κρίσις, ἔπρεπεν οὗτοι νὰ προσμένωσιν ἀπὸ τὸν ἱκανὸν ὀργανιστὴν τῆς ἐθνικῆς σχολῆς τὴν ἀληθῶς ἐθνικὴν γραμματικὴν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, ὅχι μὲ θάρος ἀντιτασσομένην, ἀλλ' ἀδιστακτως προτιμωμένην ἀπὸ τὰς γραμματικὰς τῶν ἐπισημοτέρων φιλολόγων τῆς Εὐρώπης. Ὅσοι ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἐνθυμοῦντο ὅτι ὁ κύριος Βάμβας ἀποδυθεὶς εἰς πράγματα ὑψηλότερας ἰδέας, Πητορικῆς, Ἠθικῆς, Χημικῆς, Μαθηματικῆς καὶ Μεταφυσικῆς, δὲν εἶχεν οὔτε καιρὸν, ἀλλ' οὔτε φῦσιν νὰ διαπρέψῃ εἰς τόσον πολυειδὲς στάδιον, ἔπρεπε κατὰ τὸ εἰκὸς καὶ οὕτοι

να προσέξουν εἰς τὸ φυλλάδιον διὰ νὰ ἴδωσιν ἂν ἡ Γραμματικὴ αὕτη τῆς Κιβωτοῦ μᾶλλον ἢ τῶν τοῦ Κοραῖ προλεγομένων ὅζῃ. "Ὅθεν δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους δὲν εἶναι σχεδὸν λόγιος ὅς τις δὲν ἀνέγνωσεν ἀπλήστως, τοῦλάχιστον εἰς τοῦτα τὰ μέρη, τὸ περιεργον τοῦτο πονημάτιον. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν οἱ μὲν ἐφεύσθησαν τῶν ἐλπίδων, οἱ δὲ μετὰ χαρᾶς παρετήρησαν ὅτι οἱ "Ἕλληνες ἐφθασαν ἕνα καιρόν, καθ' ὃν ἀρχίζει νὰ ἐκλείπη πάσης λογῆς ἀποθέωσις. Οὔτε Μυθολογίας εἶναι πλέον καιρός, ἀλλ' οὔτε καιρός τῶν τεραστίων. Ὁ "Ἕλλην ἐξετάζει τὴν σήμερον ὅχι τίς ὁ λέγων, ἀλλὰ τί τὸ λεγόμενον.

"Ἐν ἄλλο συστατικὸν τοῦ φυλλαδίου εἶναι ὁ τρόπος τῆς γραφῆς. Διότι μακρὰν ἀπὸ ὕβρεις καὶ σαρκασμούς, μόλις συγχωροῦντες οἱ ἐκδοταὶ καμμίαν μικρὰν ἐν καιρῷ εἰρωνεῖαν χωρίζοντες παντάπασιν τὸ πρόσωπον τοῦ συντάκτου ἀπὸ τὸ σύνταγμα, μὲ τὰ ὅπλα τοῦ συλλογισμοῦ, μὲ μαρτυρίας ἐνδόξων συγγραφέων καὶ ἐπισήμων Γραμματικῶν, μὲ τὰς ἀντιφάσεις τῶν ἐπομένων πρὸς τὰ ἡγούμενα, ἐλέγχουσι τὸ σαθρὸν τῆς γραμματικῆς ταύτης. Καὶ εἶναι ἀπίστευτος ἡ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐπικρατοῦσα σύγχυσις καὶ ἀταξία, ἀπίστευτος ὁ ἀριθμὸς τῶν σφαλμάτων, εἰς τὰ ὅποια ὑπέπεσαν ὁ ἄλλως σοφὸς ὁργανιστὴς τῆς ἐθνικῆς σχολῆς. Διότι καὶ αὐθις καταβάς εἰς ὅσα πρὸ πολλοῦ εἶχε καταφρονήσει, εἰς τὰ Κιβώτεια, ἐξηλλθε τῆς ὑψηλῆς σφαίρας του, χωρὶς νὰ ἐνθυμηθῇ ὅτι ὁ Πρωτεύς, ὅστις μετέβαινεν εὐκόλως ἐκ τῆς μῆδης εἰς τὴν ἄλλην μορφήν, ἦτον μόνον μυθολογούμενον πρόσωπον. Καὶ ἐνταῦθα πολλὰ προσφυνῶς ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ παρρησιάσῃ τὸ τοῦ Ἰσοκράτους «Ταύτης δὲ τῆς ἀνωμαλίας καὶ τῆς ταραχῆς αἰτιὸν ἔστιν, ὅτι τὴν γραμματικὴν ὥσπερ ἱερωσύνην, παντὸς ἀνδρὸς εἶναι νομίζουσιν».

Νομίζομεν ὅτι δὲν θέλομεν κάμει πρᾶγμα δυσάρεστον εἰς τοὺς ἀναγνώστας, ἐὰν παρατρέχοντες τὰ μικρότερα, παραιτοῦντες τὰς ἀποδείξεις καὶ μαρτυρίας, ἐκδώσωμεν διὰ τῆς ἐφημερίδος μίαν παρεκβολὴν (extraït) τοῦ φυλλαδίου τούτου εἰς τόσους χωριστοὺς ἀριθμοὺς παρατηρήσεων περὶ τῶν κυριωτέρων, φυλάττοντες τὴν αὐτὴν τάξιν, μεταχειριζόμενοι τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, ὡς ἐκ μέρους τῶν ἐκδοτῶν, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰς αὐτὰς λέξεις καὶ φράσεις. Καὶ τοῦτο διὰ νὰ μὴ μακρονθῶμεν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου.

Μεταδίδοντες δὲ ταῦτα παραπέμπομεν τὸν περιεργον ἀναγνώστην εἰς αὐτὸ τὸ φυλλάδιον, ἐπιλέγοντες μὲ εἰλικρίνειαν ὅτι θέλει εὖρεϊ πολλὰ πράγματα διόλου νέα, ἐμπειρίαν εἰς τὰ τοιαῦτα μεγάλην, καὶ βαθεῖαν γνῶσιν τῆς Γραμματικῆς τέχνης, καὶ προλέγοντες εἰς αὐτὸν ἀδιστακτικῶς ὅτι δὲν θέλει μεταμεληθῇ διὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ πονηματίου τούτου. Εὐχόμενοι

δὲ νὰ γνωρίσωμεν τοὺς ἐκδότας, ἐὰν τοῦτο δὲν γίνεται τοὺς παρακαλοῦμεν νὰ μᾶς χαρίσουν καὶ ἄλλα παρόμοια.

Ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν. 1 Φεβρουαρίου 1829

B.B.

Παραεκβολὴ τοῦ φυλλαδίου «Ἑρμῆς ὁ Λόγιος. Περίοδος νέα. Ἐν Αἰγίνῃ, Ἰανουαρίου 1. 1829».

1ον. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ βιβλίου εἶναι «Γραμματικὴ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης», καὶ ὅμως ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους δὲν πραγματεύεται παρὰ μόνον περὶ τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου. Καὶ μ' ὅλον ὅτι σελίδι 123 μᾶς παραπέμπει εἰς τὸ περὶ Συντάξεως καὶ σελίδι 174 μᾶς παραπέμπει εἰς τὸ περὶ Διαλέκτων μετὰ ταύτην τὴν φράσιν «βλέπε περὶ διαλέκτων», οὔτε τὸ ἔν, οὔτε τὸ ἄλλο ἐνθυμίσθαι νὰ προσθήσῃ. Ἀλλ' οὐδὲ καὶ ἐπιγράφει τὸ βιβλίον «Τόμον Πρωτον», διὰ νὰ μᾶς δώσῃ ἐλπίδας ὅτι εἰς τὸν δεύτερον θέλει ἀναπληρώσει ὅλα τὰ ἐλλείποντα.

2ον. Σελίδι 4. Ὁ ὁρισμός, τὸν ὁποῖον δίδει τῆς διφθόγγου ἐν γένει, εἶναι ψευδής, καὶ ἀρμόζει μόνον εἰς τὰς κυρίας λεγομένας διφθόγγους.

3ον. Ἡ διαίρεσις τῶν Γραμμάτων, ἣτις ἔπρεπε νὰ ᾔναι ὁλόκληρος εἰς ἓν μέρος εὐρίσκεται ἐσπαρμένη εἰς τρία ἢ τέσσαρα μέρη τῆς γραμματικῆς, χωρὶς σχέσιν καὶ σκοπὸν.

4ον. Ἀκολουθῶς τῶν παραδειγμάτων τῶν κλίσεων θέτει καὶ συνηρημένα. Καὶ ὅμως τί ἐστὶ συναίρεσις τὸ διδάσκει εἰς τὸ δεύτερον μέρος.

5ον. Σελίδι 42 καὶ 52 διαιρεῖ τῆς πέμπτης τὰ συνηρημένα εἰς ὀλοπαθῆ καὶ μὴ ὀλοπαθῆ ἀνθαιρέτως καὶ ἀντογνωμόνως ἐναντίον εἰς τὸ κῶρος τῶν παλαιῶν καὶ νεωτέρων Γραμματικῶν, οἵτινες δὲν δέχονται κυρίως ὀλοπαθῆ παρὰ μόνον εἰς τὰς ἰσοσυλλάβους κλίσεις. Τὰ παραδείγματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐπιστηρίζει τὴν θεωρίαν του, πλᾶκίδες καὶ τιμῆς, δὲν ἔχουσι παντελῶς ὁμοιότητα πρὸς τὰ ἀνάλογα τῶν ἄλλων κλίσεων· τὸ δὲ Περικλῶς διόλου ἀνύπαρκτον.

6ον. Ἡ διαίρεσις τῶν κλίσεων καὶ ἡ ἐν τοῖς παραδείγμασιν ἐπικρατοῦσα σύγχυσις θέλει βιάζει πάντοτε τὸν μαθητὴν νὰ ἀνατρέχῃ πρὸς κατὰληψιν τῶν αὐτῶν εἰς ἄλλας Γραμματικάς. Ὁ Λάσκαρις ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι πολὺ μεθοδικώτερος.

7ον. Σελίδι 68 διαιρῶν τὸ ρῆμα εἰς ἐνεργητικόν, παθητικὸν καὶ οὐδέτερον ὑποσημαίνει ὅτι καὶ τὸ μέσον εἶναι τὸ αὐτὸ μετὰ τὸ ἐνεργητικόν, μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι εἶναι εἰς παθητικὴν φωνὴν (καὶ τοῦτο χωρὶς νὰ ἐξηγήσῃ πρῶτον

τί ἔστι φωνή ῥήματος). Ὁ αὐτὸς δὲ πάλιν σελίδι 123 σημειώνει «Λέγονται οὕτως (μέσα δηλ.), διότι ἔχουσι σημασίαν μεταξὺ ἐνεργητικοῦ καὶ παθητικοῦ». «Ποῖον τώρα εἶναι τὸ ἀληθινόν; τὸ πρῶτον, ἢ τὸ δεύτερον; —Εἰς τὴν αὐτὴν σελίδα 123 ἐν σημειώσει προσθέτει ὅτι καὶ τὰ ἀποθετικά ὑπάρχονται εἰς τὴν κλάσιν τῶν μέσων. Καὶ ὅμως τὰ μὲν ἀποθετικά ὀλίγους στίχους παρακάτω τῆς αὐτῆς σελίδος 123 φανερόνουν ἀπλῆν ἐνέργειαν μὲ φωνὴν πάντοτε παθητικὴν· τὰ δὲ μέσα ἀνωτέρω σελ. 68 ἐσήμαιναν ἐνέργειαν, τὴν ὁποίαν κάμνομεν εἰς ἑαυτοὺς ἀμέσως, ἢ δι' ἄλλων. Ἀπ' ὅλα ταῦτα ποῖον εἶναι τὸ ἀληθινόν;

δον. Σελίδι αὐτόθι 68 τοὺς χρόνους, τοὺς ὁποίους ὅλοι οἱ Γραμματικοὶ παλαιοὶ καὶ νεώτεροι διαιροῦσιν εἰς ἕξ, αὐτὸς τοὺς ἀξάγει εἰς ἑνέα. Ἀλλὰ ὅταν στοχάζεται διαφόρους χρόνους τοὺς δευτέρους ἀόριστους καὶ μέλλοντας, διὰ τί νὰ μὴ χωρίσῃ καὶ τοὺς δευτέρους παρακειμένους καὶ ὑπερσυντελείους, καὶ οὕτω νὰ τοὺς ἀξήσῃ εἰς ἑνδεκα; Ἡμποροῦσεν, ἂν ἤθελε, νὰ προσθέσῃ εἰς τὸν κατάλογον καὶ τοὺς δισχηματίστους ἐνεστῶτας ὡς διαφόρους χρόνους.

9ον. Εἰς τὸ περὶ ἐγκλίσεων σελ. 69 σημειωτέον α' ὅτι ὁ ὁρισμὸς εἶναι ἀκατάληπτος· β' ὅτι ἀπὸ τρεῖς περιγραφάς, τὰς ὁποίας κάμνει εἰς τὸν ὁρισμόν, παράγει πέντε ἐγκλίσεις, χωρὶς νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ ποῖον μέρος τοῦ ὁρισμοῦ ἀρμόζει εἰς τὴν μίαν καὶ ποῖον εἰς τὴν ἄλλην: ἂν π.χ. τὸ πρῶτον μέρος ἀρμόζῃ εἰς τὴν ἀπαρέμφατον, ποία εἶναι τότε ἡ ὁριστική; γ' εἰς τὸ περὶ ἐγκλίσεων κατὰ μέρος σελ. 85 οὔτε μνεία παντελῶς γίνεται, οὔτε ἐφαρμογὴ τῆς παρούσης ἐξηγήσεως.

10ον. Σελίδι 86 «τρεῖς εἶναι, λέγει, οἱ κύριοι χρόνοι, ὁ ἐνεστώς, ὁ μέλλων καὶ ὁ ἀόριστος». Κυρίους πρόπει νὰ ἐννοῇ τοὺς λεγομένους ἀρκτικούς ἢ πρωτεύοντας. Ἀλλὰ τίς δὲν ἠξενόρει ὅτι οἱ ἀρκτικοὶ χρόνοι εἶναι ὁ ἐνεστώς, ὁ μέλλων καὶ ὁ παρακειμένος; Καὶ τίς δὲν ἐνθυμεῖται ἀπὸ τὴν νεότητά του τὸ τοῦ Λασκάρους πολυθρόλλητον «τριῶν ὄντων τῶν ἀρκτικῶν χρόνων, ἐνεστῶτος, παρακειμένου καὶ μέλλοντος»;

11ον. Εἰς τὴν αὐτὴν σελίδα δίδει τὸν ὁρισμὸν τοῦ ἀορίστου καὶ τοῦ παρακειμένου μὲ ταύτας τὰς λέξεις: «ὁ Ἀόριστος παραστένει τὸ πρᾶγμα ὅτι ἔγινεν, ἢ ὑπῆρξε πρὸ τοῦ παρόντος καιροῦ· ὁ δὲ παρακειμένος ὅτι πρὸ ὀλίγου ἔγινεν ἢ ὑπῆρξεν». Οἱ δύο οὗτοι ὁρισμοί, ὡς βλέπει καθείς, δὲν διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ «πρὸ τοῦ παρόντος καιροῦ» δηλοῖ κατ' αὐτὸν πρὸ πολλοῦ, διὰ νὰ ἦναι εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὸ πρὸ ὀλίγου τοῦ παρακειμένου. Ὅθεν τὸ «κατέβην χθὲς εἰς Πειραιᾶ» (Πλάτ. Πολιτ. Α' ἐν ἀρχῇ) σημαίνει κατ' αὐτὸν «κατέβην πρὸ πολλοῦ» καὶ τὸ «ἄσαςι τοῖς ἀν-

θρώποις ἅπαξ πέπρωται θανεῖν» σημαίνει, κατὰ τὴν νέαν θεωρίαν, ὅτι πρὸ ὀλίγων πέπρωται. Περὶ τοῦ ἀληθοῦς ὁρισμοῦ τοῦ ἀόριστου καὶ τοῦ παρακειμένου παραπέμπομεν τὸν περιεργὸν εἰς τὸν Βουττιμᾶνον.

12ον. Σελίδι 88 «ὁ Μετ' ὀλίγον μέλλων, λέγει, φανερόναι τὸ προᾶγμα ὅτι εὐθὺς μετὰ ἄλλο τι θέλει εἶσθαι τελειωμένον». Τοῦτο δὲν ἐξηγεῖ τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ χρόνου, ἀλλὰ μόνον τὴν λέξιν παραφράζει. Ἄν ἦναι, καθὼς ἐξηγεῖ ἡ αὐτοῦ ἱερολογιότης, πρέπει καὶ τὸ παρὰ Πλάτωνι (Πολιτ. ε'. σ. 457) «Κάλλιστα γὰρ δὴ τοῦτο καὶ λέγεται καὶ λελέξεται, ὅτι τὸ μὲν ὠφέλιμον καλόν, τὸ δὲ βλαβερόν αἰσχρόν», νὰ σημαίνη ὅτι εὐθὺς θέλει λεχθῇ ἔπειτα ἀπὸ ἄλλο τι. Καὶ τὸ παρ' Ἡσιόδω, Ἔργ. 177 «ἀλλ' ἔμπης καὶ τοῖσι μεμίζεται ἐσθλὰ κακοῖσιν» ὅτι εὐθὺς μετὰ ἄλλο τι θέλον μιχθῇ, καὶ ὅμως ἡ ἰδέα τοῦ εὐθὺς μετ' ἄλλο δὲν ὑπάρχει οὔτε εἰς τὸ πρῶτον παράδειγμα, οὔτε εἰς τὸ δεύτερον. Ἦθελε κάμει φρόνιμα πρὶν παραφράσῃ τὴν λέξιν Μετ' ὀλίγον μέλλων νὰ ἐσυμβουλευέτο τὸν Βουττιμᾶνον ἢ καὶ τὸν διδάσκαλόν του Κοραῖν (Σημειώσ. εἰς Ἡλιόδ. σελ. 67).

13ον. Ἀφοῦ ἀνωτέρω σελίδι 68 ἐχώρισεν, ὡς εἶδομεν, εἰς ἰδιαιτέρους χρόνους τὸν β' ἀόριστον καὶ β' μέλλοντα, σελίδι αὐτόθι 88 λέγει ἀντιφάσκων ὅτι ὁ β' ἀόριστος καὶ β' μέλλον εἶναι οἱ αὐτοὶ μὲ τοὺς πρῶτους.

14ον. Τοὺς χρόνους, οἵτινες εἶναι χωριστῆς φωνῆς, καὶ ὀνομάζονται μέσοι, τοὺς κατατάσσει εἰς τὴν παθητικὴν φωνήν.

15ον. Σελίδι 136 εἰς τὸ περὶ μορφώσεως τῶν εἰς μὴ ρημάτων ἢ σημείωσις ἀναιρεῖ τὸ κείμενον. Ἐπειδὴ εἰς μὲν τὸ κείμενον λέγει «προσθέτεται εἰς τὴν ἀρχὴν τὸ ἰ δασυνόμενον, ἐὰν τὸ ρῆμα ἀρχίζῃ ἀπὸ φωνῆς, ὡς ἔω ἦμι»· εἰς δὲ τὴν σημείωσιν λέγει «τὸ φωνῆς ἀποβάλλεται εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ εἰς μὴ, καὶ ἀντ' αὐτοῦ προσθέτεται τὸ ἰ» κατὰ τοῦτο λοιπὸν ἔω ἦμι. Εὖγε ὑπέρευνε!

16ον. Σελίδι 137 ἐν σημειώσει (1) πλάττει ἀφ' ἑαυτοῦ του λέξεις, αἱ ὁποῖαι οὔτε εἰς λεξικά, οὔτε εἰς συγγραφεῖς εὐρίσκονται, ὡς πέπλυμι, τέθνημι, τέτλημι. Ἀπορία πῶς δὲν ἐπλάσε καὶ τετάγω διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὸν διπλασιαζόμενον β' ἀόριστον τεταχών.

17ον. Σελίδι 162 καταστρόφει χρόνους καὶ πρόσωπα ἐνὸς ρήματος (τοῦ ἴσημι), τοῦ ὁποίου ἡ ἔπαρξις στηρίζεται μόνον εἰς ὀλίγας καταλήξεις ἢ τύπους παρὰ τοῖς Δωριεῦσι. Τὸ δὲ γελοιότερον ὅτι καὶ τὸ ρῆμα ἐπίσταμαι, σύνθετον ἀπὸ τὴν ἐπὶ καὶ ἵσταμαι, κατὰ Ἰωνισμόν ὄχι ἀσυνήθιστον εἰς τοὺς Ἀττικοὺς, τὸ παράγει ὡς παθητικὴν φωνὴν τοῦ ἴσημι, κατὰ παρένθεσιν τοῦ τ, χωρὶς νὰ ἐννοήσῃ οὐδὲ τὴν ἀναλογίαν τῶν λοιπῶν χρόνων τοῦ ρήματος τούτου.

18ον. Σελίδι 167 ἀπαριθμῶν τὰς προθέσεις σπεύδει ἐκ προκαταβολῆς νὰ μᾶς διδάξῃ ὅτι ἡ κατὰ πρόθεσις συντάσσεται καὶ μὲ δοτικὴν παρὰ ποιηταῖς. Μὲ δοτικὴν ἢ κατὰ!!! εἰς ποίους ποιητάς;

19ον. Σελίδι 174 εἰς μίαν σημείωσιν μᾶς πέμπει νὰ ἴδωμεν περὶ διαλέκτων «Βλέπε περὶ διαλέκτων». Τοῦτο εἰς τὴν Γραμματικὴν του δὲν εὐρίσκεται, ὥς ἐσημειώθη ἐν ἀρχῇ. Λοιπὸν ποῦ πρέπει νὰ ζητηθῇ;

20ον. Σελίδι 190 τὰ εἰς ἰαδης πατρωνυμικά τὰ παράγει ἀπὸ τὰ πεμπτόκλιτα, ὥς Ἀμφιτροῦον Ἀμφιτριωνιάδης, Τελαμὼν Τελαμωνιάδης. Κατὰ τοῦτον τὸν κανόνα τὸ Ἀγχινιάδης, Θυεστιιάδης, Μενοιτιάδης, Τερπιάδης κτλ. πρέπει νὰ παράγονται ἀπὸ ὀνόματα πεμπτόκλιτα. Ἴσως κατ' αὐτὸν τὰ Ἀγχίσης, Θυέστης, Μενοίτιος, Τέρπιος εἶναι τῆς πέμπτης κλίσεως. Εἶναι δὲ περιεργον ὅτι ἀφοῦ ἐχώρισε καταλήξεις εἰς ἄδης καὶ ἰαδης εἰς τὴν πρώτην ἔβαλε καὶ τὸ Λαερτιάδης καὶ τὸ Βασιλειάδης.

21ον. Σελίδι 192 παραχαράττει τὸν Κῶον εἰς Κώϊον. Ὅθεν εἰς τὸ ἐξῆς πρέπει νὰ λέγωμεν, Ἰπποκράτης ὁ Κώϊος· καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τύπον, Θεόπομπος ὁ Χῖϊος· καὶ ὁ ἄνθρωπός ἐστι ζῶϊον λογικόν.

22ον. Σελίδι αὐτόθι «Πολλὰ ἔθνικα ὀνόματα, λέγει, γίνονται ἀπὸ τὰ πρωτότυπά των κατ' ἀποκοπὴν τῶν τελευταίων συλλαβῶν, ἢ καὶ κατὰ μεταβολὴν ἢ προσθήκην τινὰ ὥς Ἀκαρναν-ία Ἀκαρναν κτλ.». Τὰ αὐτὰ εἶπεν καὶ ὀλίγον ἀνωτέρω φέρων παραδείγματα, Βοιωτία Βοιωτός, Ἀνδία Ἀνδός, Ἰταλία Ἰταλός, Σικελία Σικελός. Ὅτι τὰ τοιαῦτα εἶναι ἐπιθετα ἔχοντα ἐξυπακουόμενον ὀδσιαστικόν, ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γῆ, πολλὴν εἶδῃσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης δὲν ἐχρειάζετο διὰ νὰ τὸ καταλάβῃ. Καθὼς οὐδὲ ἀπὸ πολλὴν μυθολογίαν εἶχε χρείαν διὰ νὰ ἡξεύρῃ ὅτι πολλάκις τὰ ὀνόματα τῶν τόπων παράγονται ἀπὸ τὰ μυθώδη πρόσωπα τῶν ἡρώων, τῶν πρώτων κατοίκων τοῦ τόπου, συνωνύμως μὲ τὰ ὅποια ἐκαλοῦντο καὶ ὅλοι οἱ κάτοικοι Βοιωτός Βοιωτοί, Αἰτωλός Αἰτωλοί κτλ.

Οὔτε ὥς μυθολόγον, οὔτε ὥς Λατινιστὴν μέγαν ἐπαίνεσε βέβαια κανεῖς ποτὲ τὸν κύριον Βάμβαν, μ' ὅλον ὅτι καὶ ταῦτα συμβάλλουσι κάττι τι εἰς τὸν ὀργανισμόν μιᾶς Ἑθνικῆς σχολῆς. Τόσα ὅμως Λατινικά ὥστε νὰ ἀναγνώσῃ τοῦλάχιστον τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς Αἰνεϊάδος ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ, διὰ νὰ μάθῃ π.χ. ὅτι ἀπὸ τὸν Ἰταλὸν ὠνόμασαν τὴν Ἰταλίαν, καὶ ὄχι τὸ ἀνάταλιν·

...nunc suma minores

Italiam dixisse ducis de nomine gentem

Virgil. Aen. I. 536.

23ον. Σελίδι 193, Μεγαρίς, Αἰγυῖα καὶ Αἰγυῖα, θηλυκὰ τῶν Μεγαρεῶς,

Αήλιος καὶ Αἴημιος, ἰσοδύναμα, ὡς ἡξεύρουσιν ὅλοι μὲ τὰ Μεγάρισσα (ὡς βασιλεὺς βασίλισσα καὶ βασιλὶς) Δηλία καὶ Αἰμνία, τὰ παρ᾽ αὐτῶν ἀπὸ τῶν Μεγάρα, Δῆλος, καὶ Αἴημος. Τὸ δὲ ἀτοπώτατον, ταῦτα φέρονται ὡς παραδείγματα θηλυκῶν ἐθνικῶν, παραγομένων ἐκ τῶν ἰδίων ἀρσενικῶν. Τὸ ἀρσενικὸν λοιπὸν τῶν Μεγαρίδων, Δηλιάς καὶ Αἰμνιάς εἶναι τὰ Μεγάρα, Δῆλος καὶ Αἴημος!! Ὡς κολοφῶνα δὲ τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα πολυμαθείας του προσθέτει καὶ τὸ Φωκίς (χωρὶς νὰ μᾶς εἴπῃ τὸ ἀρσενικὸν του), σημειῶνον ὅτι τὸ αὐτὸ λέγεται καὶ Φωκαῖς κατὰ παρένθεσιν τοῦ ἄ. Λοιπὸν ἡ Φωκαῖς τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ ἡ Φωκίς τῆς Ἑλλάδος εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ γῆ· *risum tenentis amici*.

24ον. Σελίδι 212 βλέπομεν τυπτέσχω εἰς ἐνεστῶτα. Καὶ τοῦτο μεγάλην ἀμάθειαν τῆς γλώσσης ἐλέγχει. Διότι οἱ Ἰωνες τὴν ἐπεκτατικὴν ταύτην κατάληξιν μόνον εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τὴν ἐμεταχειρίζοντο. Ἄλλης δὲ κατηγορίας τὰ εἰς σκῶ ἔχοντα τὸν ἐνεστῶτα, ἀναλογοῦντα εἰς τὰ τῶν Λατίνων ἐναρκτικά (*inchoativa*).

25ον. Περὶ τοῦ καταλόγου τῶν ἀνωμάτων ρημάτων πολλὰ καὶ διάφορα ἔχοντες νὰ σημειώσωμεν ἀρκούμεθα μόνον εἰς τὰ ἀκόλουθα: α' συγγέει τὰ ἐλλειπτικά μὲ τὰ ἀνώμαλα, ὡς εἶναι ἰθύνω ἰθυνα, ἰθύνω ἰθυσσα, πολεμίζω πολεμίσω, τὰ ἐφετικά καὶ ἄλλα· β' τὰ ἀνελλειπῆ ὁμαλὰ μὲ τὰ ἀνώμαλα, ὡς θήγω, θήξω, τέθηγα· φορῶ φορήσω κτλ.· γ' δὲν κάμνει οὐδεμίαν διάκρισιν ἀνωμαλίας σχηματισμοῦ, καὶ ἀνωμαλίας σημασίας, ὡς ἄγγω, ἔαγα, ὄλλωμι ὄλω, οἰσθύνωμι ὄσθωγα κτλ.· δ' ἐν ᾧ πραγματεύεται εἰς τὰ λοιπὰ μόνον περὶ τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου, μ' ὅλον ὅτι ἡ Ἑπαγγελία τῆς βίβλου ψεύδεται, ἀναμινύει μὲ ἀδιαφορίαν καὶ τὰ ἀνάπτυκα, ὡς ἀγάσσομαι, ἡδήσω, ἔβρω, ἐγενήθην, διδασκίω καὶ πλῆθος ἄλλων· ε' ἐκλαμβάνει ρήματα εὐχρηστότατα ὡς ἄχρηστα ὅποια εἶναι τὰ, φημί, χόω, φθίνω κτλ.· καὶ ἀνάπαλιν ὡς εὐχρηστα τὰ ἄχρηστα, θηγάνω π.χ.· ζ' εἶναι πολὺ εὐκόλος ὅχι μόνον θέματα νὰ πλάττῃ ἀνύπαρκτα, ὡς εἶναι τὰ περισσότερα τῆς δευτέρας στήλης τοῦ καταλόγου του, ἀλλὰ τὸ παρ᾽ αὐτὸν καὶ χρόνους, τοὺς ὁποίους κανεὶς συγγραφεὺς δὲν ἐμεταχειρίσθη ποτέ, ὡς ἀμαρτήσω, βιώσω, γνώσω, δήξω, θνήξω, τέξω καὶ πάρα πολλὰ ἄλλα.

26ον. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ καταλόγου τῶν ἀνωμάτων ρημάτων σελίδι 214 δεινότητα καὶ πολυμαθειαν ἐπιδεικνύμενος ὁ Γραμματικὸς μας κάμνει μετὰ πολλῆς ἐμβριθείας τὴν ἀκόλουθον σημείωσιν «τὸ ρῆμα τοῦτο (τὸ ἄγω = ἄγγω) φαίνεται ὅτι εἶχε τὴν ἀρχὴν δίγαμμα $\mathcal{F}$. Ὅθεν τὸ εἰς τὸν Ὅμηρον (Α, στ. 2) κανάξαις ἡμπορεῖ νὰ ληφθῇ ἐκ τοῦ κα $\mathcal{F}$ ἄγω, ὡς καββάλλω, καὶ διὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ διγάμματος μὲ τὸ $\bar{\nu}$ κανάγω (Βλέπε

δίγαμμα)». Τὸ δίγαμμα εἰς τὴν Γραμματικὴν του, ὡς ἐσημειώθη ἐν ἀρχῇ, δὲν εὐρίσκεται· οὐδὲ τὸ κανάξαις εἰς τὸν Ὅμηρον, ἀλλ' εἰς τὸν Βουττμᾶνον, ὅστις ἐν σελίδι 280 τῆς μεταφράσεως λέγει «τὸ ρῆμα ἄγω, ἄγημι εἶναι ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὴν § Δ.Σ. Β' μνημονευθεῖσαν χασμωδῖαν». Εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς Γραμματικῆς του λαλεῖ περὶ τοῦ διγάμματος. Αὐτοῦ τὸ εὔρηκε καὶ ὁ κύριος Βάμβας, ἀλλ' ἐξέλαβε τὸν μὲν παράγραφον Δ' ὡς ραφωδῖαν τοῦ Ὀμήρου, τὴν δὲ σημείωσιν Β' ὡς στίχον 2, ἀδιάφορον Ἰλιάδος ἢ Ὀδυσσεΐας. Τόσον γνωρίζει τὸν Ὅμηρον ὁ ἀπόγονός του! Καὶ τόσον ἐσπούδασε τὸν Βουττμᾶνον ὁ καυχώμενος ὅτι τὸν διώρθωσε!

Ταῦτα ἐκ τῶν πολλῶν ὅσα ἡμπορεῖ κανεῖς ὑπομονὴν ἔχων νὰ ἀνεύρῃ εἰς τὸ γραμματικὸν τοῦτο βουστάσιον. Περὶ δὲ τῆς τάξεως δὲν λέγομεν τίποτε, διότι ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους δὲν εἶναι παρὰ ἀντόχημα ἀταξία. Καὶ μὰ τὴν ἀλήθειαν χαρὰ εἰς τὴν ἐθνικὴν σχολὴν ἂν ὁμοιάσῃ τὸ πρῶτον τοῦτο δοκίμιον τῆς ὁργανίσεως. Διότι ὡς πρὸς τὸ εἶδος καὶ τὴν μορφήν ὀλίγον διαφέρει ἀπὸ τὸ τέρας τοῦ ποιητοῦ «πρόσθε λέων», ὅπισθεν δὲ δράκων, μέσση δὲ χίμαιρα».

Ἡ πρώτη ἀνάγνωσις τοῦ κειμένου αὐτοῦ μᾶς ἀφίνει μὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι πρόκειται γιὰ ἐκτενὴ κριτικὴ παρουσίασις ἀνώνυμου φυλλαδίου, ἢ ὅποια προοριζόταν νὰ δημοσιευτεῖ στὴ στήλῃ Φιλολογία κάποιας ἐφημερίδας· φυλλάδιο ἄγνωστο καὶ κριτικὴ ἀθησαύριστη.

Εὐκόλα ἀποκλείουμε τὴν περίπτωσιν νὰ δημοσιεύτηκε ἡ κριτικὴ αὐτή, ἀφοῦ ἐλέγχουμε, μὲ σχετικὴ ἀσφάλεια, τὶς ὀλιγάριθμες ἐφημερίδες τῆς καποδιστριακῆς περιόδου. Ὅσο γιὰ τὸ ἀντικείμενον τῆς κριτικῆς, τὸ φυλλάδιο καθ'αυτό, δὲν μπορούμε νὰ εἴμαστε τόσο κατηγορηματικοί. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἔχει ἐντοπιστεῖ ἀπὸ τῆ βιβλιογραφικῆς ἐρευνας δὲν μᾶς ἐκπλήσσει. Γνωστὴ ἡ τύχη τῶν λιγιστέλιδων καὶ ἐφήμερων ἐντύπων. Πόσο μᾶλλον πού ἐδῶ δηλώνεται ρητὰ ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ φυλλάδιο τὸ ὅποιο κυκλοφόρησε τόσον δειλά, τόσον λαθραῖα καὶ τόσον σκοτεινά.

Καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχε ἡ πρόκλησις τοῦ τίτλου, θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἀρκεῖ ἡ μαρτυρία γιὰ νὰ τὸ κατατάξουμε καὶ ἐκεῖνο στὰ λανθάνοντα ἐντυπα τῆς ἐλληνικῆς βιβλιογραφίας, μὲ τὶς δέουσες πάντα ἐπιφυλάξεις. Ὡστόσο, τὸ ἐνδεχόμενο μιᾶς Νέας Περιόδου τοῦ Λόγιου Ἐρμῆ ἀμέσως μετὰ τὴν Ἐπανάστασι, ἢ ἔστω ἡ πολεμικὴ πού θέλησε νὰ στεγαστεῖ ὑπὸ τὸν τίτλον αὐτό, ἀπαιτοῦν περισσότερον ἐπισταμένους ζητήσεως· ἃς περιορίσθηκε τὸ ἐγγεῖρημα σὲ ἓνα καὶ μοναδικὸ τεῦχος. Γιατὶ ἀκόμη καὶ ἂν δεχτοῦμε ὅτι πράγματι κυκλοφόρησε τοῦτο τὸ ἐντυπο, συνέ-

χεια πάντως δὲν εἶχε: αὐτὸ πιὰ δὲν θὰ ἔμεινε τόσον στὰ σκοτεινά· κάπου θὰ εἶχαν βρεθεῖ τὰ ἔχνη του.

Ἐφόσον ὅμως ἐπαύριον δὲν ὑπῆρξε, ὁ λόγος, οὕτως ἢ ἄλλως, θὰ εἶναι γιὰ τὶς προθέσεις: εἴτε τὸ πρῶτο αὐτὸ φυλλάδιο ἔφτασε στὸ τυπογραφεῖο, εἴτε ἔμεινε στὰ χέρια τῶν συντακτῶν του, εἴτε ἀπλῶς σχεδιάστηκε χωρὶς ποτὲ νὰ γραφεῖ ὁλοκληρωμένο, ἐκεῖνο ποὺ καταρχὴν ἔχει σημασία νὰ κρατήσουμε ἀπὸ τὸ κείμενο ποὺ δημοσιεύουμε ἐδῶ, καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς μαρτυρίες ποὺ τὸ πλαισιώνουν, εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ πιστοποίηση τῆς πρόθεσης, τῆς ἀνάγκης νὰ ξανακεδοθεῖ ὁ Λόγιος Ἐρμῆς· ἔπειτα οἱ φορεῖς καὶ τὸ στίγμα τῆς Νέας Περιοδου, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τοῦ πρώτου, δοκιμαστικοῦ τεύχους· καὶ τέλος ἡ πιστοποίηση τῆς ἀποτυχίας.

Συντάκτης τοῦ κειμένου φέρεται ὁ *Ἐκ Παλαιῶν Πατρῶν Β.Β.* Πίσω ἀπὸ τὰ ἀρχικά αὐτὰ κρύβεται, χωρὶς ἀμφιβολία, ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος. Ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὸν γραφικὸ του χαρακτήρα, συνηγορεῖ σὲ τοῦτο καὶ ὁ τρόπος γραφῆς του, ὅπως τὸν γνωρίζουμε ἀπὸ τὸ «Παράρτημα εἰς τὴν Ἐπίκρισιν τῆς Ποιητικῆς τοῦ κυρίου Οἰκονόμου» ὡς τὰ Σούτσεια,² καὶ ὅπως, πολλὴ χαρακτηριστικά, τὸν ὀρίζει ὁ ἴδιος: μακρὰν ἀπὸ ὑβρεῖς καὶ σαρκασμοὺς, μόλις συγχωροῦντες (...) καμμίαν μικρὰν ἐν καιρῷ εἰρωνεΐαν, χωρίζοντες παντάπασιν τὸ πρόσωπον τοῦ συντάκτου ἀπὸ τὸ σύνταγμα, μετὰ ὅπλα τοῦ συλλογισμοῦ, μετὰ μαρτυρίας ἐνδόξων συγγραφέων καὶ ἐπισήμων Γραμματικῶν, μετὰ ἀντιφάσεις τῶν ἐπομένων πρὸς τὰ ἡγούμενα. Προγραμματικὴ δῆλωση ἐνὸς ὕφους καὶ ἐνὸς ἤθους ποὺ μερικὲς δεκαετίες ἀργότερα θὰ βρεῖ τὴν ὀριακὴ τῆς πραγμάτωση στὸ ἔργο τοῦ Ροῦδης.

2. Ἡ μετάφραση τῆς βιβλιοκρισίας τῆς «Ποιητικῆς» τοῦ Κ. Οἰκονόμου ποὺ εἶχε δημοσιευτεῖ στὴν ἐφ. *Göttingische gelehrte Anzeigen* μετὰ ὑπογραφή Rpf (= F. E. Ruhkopf· βλ. Μαρία Στασινοπούλου, «Εἰδήσεις γιὰ τὸ ἐλληνικὸ βιβλίον στὸ γερμανόφωνο περιοδικὸ τύπο τοῦ 19ου αἰῶνα», *Μνήμων* 12 (1989), 126), καθὼς καὶ τὸ μακροσκελὲς «Παράρτημα εἰς τὴν ἐπίκρισιν» (Λόγιος Ἐρμῆς, τχ. 8, 9 καὶ 19, Ἀπρίλιος - Ὀκτώβριος 1820), τὸ ὁποῖο ὑπογράφει ὁ Ἀνδρέας Ἀνδρεόπουλος Πελοποννήσιος, εἶναι ἀσφαλῶς ἔργο τοῦ Ἀσώπιου. Τὸ ἀποδεικνύει, ἐπαρκῶς νομίζω, μετὰξὺ ἄλλων, ἡ στέρεη φιλογολικὴ γνώση ποὺ διαφαίνεται ἐκεῖ (ἐπισημαίνω τὶς παραγράφους τὶς σχετικὲς μετὰ τὴ μετρική), ἡ ἐγνοία γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα τῆς Ἡπείρου. Ἐμμεσες μαρτυρίες, ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Ἀσωπίου, ἐνισχύουν βέβαια τὴ θέση αὐτὴ (πβ. Ἀλ. Πολίτης, *Ἡ ἀνακάλυψη τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν*, Ἀθήνα 1984, σ. 152, σημ. 46· τὴ σχετικὴ ἀνακοίνωση ἔχει κάνει ὁ Ἐμμ. Φραγκίσκος). Γιὰ τὰ Σούτσεια βλ. τὴ μικρὴ «Βιβλιογραφικὴ Συμβολή» μου, σὺν π. Ὁ Ἐραριστῆς 18 (1986), 137-148.

Ξαναδιαβάζοντας πιό υποψιασμένοι την αλληλογραφία τοῦ Ἀσώπιου με τὸν Θεόκλητο Φαρμακίδη τῆς περιόδου αὐτῆς, βρίσκουμε κατὰ κάποιον τρόπο τὸν μίτο.³ Ἀποκαθιστοῦμε ἔτσι τὴ σειρά τῶν πραγμάτων, ἀποκρυπτογραφώντας συνάμα καὶ ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς «γρίφους» ποὺ ἀπαντοῦσαν ἐκεῖ.

Ὑστερα λοιπὸν ἀπὸ τρίμηνη σιωπή, στὶς 17/29 Ὀκτωβρίου 1828 ὁ Ἀσώπιος στέλνει στὸν Φαρμακίδη, στὴν Αἴγινα, μία πρώτη ἐπιστολὴ (σχέδιο τῆς ὁποίας βλ. ἐδῶ στὸ Παράρτημα, ἀρ. 1). «Μεθ' ἡμέρας ὀλίγας», στὶς 3 Νοεμβρίου (ἡ 23.10), ἀκολουθεῖ δεύτερη «διὰ τοῦ παλαιοῦ γνωρίμου μας Ν. Θεοχάρου ἐκ Λειψίας»,⁴ ἡ ὁποία λανθάνει. Ἀπὸ τὴν ἀπάντησή τοῦ Φαρμακίδη (30.11/12.12),⁵ καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν τρίτη γνωστή —δημοσιευμένη αὐτῇ— ἐπιστολὴ τοῦ Ἀσώπιου (22.10/10.11, σταλμένη «διὰ τοῦ Λεοντίδου Μεσημβρινοῦ»⁶), συνάγουμε ὅτι ὁ Ἀσώπιος προέτρεπε ἐκεῖ τὸν Φαρμακίδη νὰ πασχίσει νὰ βρεῖ «ἐν ᾧ εἶναι καὶ ὁ Κοκκινάκης αὐτοῦ» ... «χρηματικὸν κεφάλαιον διὰ τυπογραφίαν ἢ βιβλιοπωλεῖον», νὰ ἀφήσει «τὰ ἐπαγγέλματα εἰς ἄλλους» καὶ νὰ ἀρχίσει τὸν *Λόγιον* ἢ, με δυὸ λέξεις, «γράφει, τύπωνε».⁷ Με τὸν ἔμπιστο Νικόλαο Θεοχάρη ἔστειλε ὁ Ἀσώπιος καὶ «τὸ γνωστὸν ἐνέχυρον» ... «ἐν ταῦτῳ δὲ καὶ κολονάτα δέκα».⁸

3. Ἡ αλληλογραφία ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὴν Αἴκ. Κουμαριανοῦ, *Θεόκλητος Φαρμακίδης πρὸς Κωνσταντῖνον Ἀσώπιον, 1819-1832*, Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ *Πρακτικὰ τοῦ Δ' Παιονίου Συνεδρίου*, τ. Α', Κέρκυρα 1980. Στὸ Παράρτημα (ἀρ. 1) δημοσιεύω ἕνα ἀκόμη σχέδιο ἐπιστολῆς τοῦ Ἀσώπιου πρὸς τὸν Φαρμακίδη τῆς περιόδου αὐτῆς, ἀκριβῶς ἐπειδὴ περιέχει, ὅπως καὶ ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πέτρο Οἰκονόμο (Παράρτημα, ἀρ. 2), πληροφορίες σχετικὲς μετὰ τὰ ζητήματα ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ.

4. Αἴκ. Κουμαριανοῦ, ὁ.π., σ. 160. Μετὰ τὴν οἰκογένεια Θεοχάρη, ποὺ βρισκόταν ἐγκατεστημένη στὴ Λειψία, ὁ Ἀσώπιος εἶχε σχετισθεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Τεργέστης καὶ τῆς Γοττίγγης. Σχέδια ἐπιστολῶν τοῦ τῆς περιόδου αὐτῆς πρὸς τὸν Γ. Θεοχάρη (τὸν ἄλλοτε σύντροφο τοῦ Ρήγα) καὶ τὸν γιό τοῦ Νικόλαο σώζονται στὸ ἀρχεῖο τοῦ. Ὁ Νικόλαος ἔφθασε, ὅπως εἶδαμε, στὴν Αἴγινα τὸ φθινόπωρο τοῦ 1828. Ἀργότερα, ἐπὶ Καποδίστρια πάντα, θὰ διατελέσει Ἐφορος τῆς ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν καὶ ναυτικῶν γραμματείας τῆς ἐπικρατείας.

5. Στὸ ἴδιο, ἐπιστολὴ ἀρ. 41.

6. Στὸ ἴδιο, ἐπιστολὴ ἀρ. 40. Ὁ Ἰωάννης Λεοντίδης Μεσημβρινὸς ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἀσώπιου στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία. Στὸν κατάλογο συνδρομητῶν τῆς μετάφρασης τοῦ *Ορέστη* τοῦ Alfieri (Κέρκυρα 1825) τὸν συναντοῦμε ὡς *φιλόλογο* (=σπουδαστὴ φιλολογίας) τῆς *Ἰονίου Ἀκαδημίας*.

7. Στὸ ἴδιο, σ. 161. Ὁ Κωνσταντῖνος Κοκκινάκης εἶχε πρόσφατα φθάσει στὴν Ἑλλάδα (πάντως μετὰ τὸν Μάρτιο τοῦ 1828· πβ. Α. Κοραΐς, *Ἀλληλογραφία*, ἐκδ. Ο.Μ.Ε.Δ., τ. ζ', Ἀθήνα 1984, σ. 92).

8. Αἴκ. Κουμαριανοῦ, ὁ.π., σ. 160.

Ὁ Φαρμακίδης, ἀναφερόμενος προφανῶς στὸ ἴδιο «ἐνέχυρον», τὸ ἀποκαλεῖ *χειρόγραφά μου* καὶ προσθέτει: «θέλω τὰ τυπώσει ἰδίως καὶ ὅχι ὑπὸ μορφὴν ἐφημερίδος, τὸ ὅποῖον δὲν γίνεται πρὸς τὸ παρόν· ἀλλ' ἡ τυπογραφία εὐρίσκεται ἀσχολημένη, καὶ οὐτε αὐτὸ τὸ τόσον μικρὸν ἔργον ἡμπορεῖ νὰ γενῇ ταχέως· παρεκάλεσα τὸν ἐπιστάτην τῆς τυπογραφίας», τὸν Γεώργιο Ἀποστολίδη Κοσμητῇ, «νὰ μοὶ κάμῃ χάριν, ἀλλὰ δυσκολεύεται ἔχων ἄλλα ἔργα ἀνὰ χεῖρας. Τὸ ὅλον, νομίζω, θέλει γενῇ 2-3 κόλ. τοῦ τύπου· ἐκάστη κόλλα πληρύνεται ἐδῶ ὁκτὼ τάλληρα εἰς τύπωσιν μόνον. Ὡστε εἰς τύπωσιν καὶ χαρτίον θέλουν χρειασθῇ εἰκοσιπέντε ἢ τριάκοντα τάλληρα· ἴσως καὶ ὀλιγώτερα».⁹ Ἀγνοεῖ ὅμως «πρὸς τί» τὰ δέκα τάλληρα, ἀπορία τὴν ὁποία φαίνεται στὸ μεταξὺ νὰ τοῦ λύνει ὁ Ἀσώπιος, ἀλλὰ ὅταν τὴ διατυπώνει ὁ Φαρμακίδης (30.11/12.12) δὲν ἔχει ἀκόμη παραλάβει τὴν τρίτη ἐπιστολὴ τοῦ Ἀσώπιου. Ἐκεῖ ἀφήνεται νὰ ἐννοηθεῖ ἡ σχέση τῶν 10 «κολοννάτων» μὲ τὸ ἔργο τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ φροντίσει ὁ Φαρμακίδης ὥστε «νὰ τελειωθῇ» ... «καλῶς καὶ ταχέως». Ὁ Ἀσώπιος, μάλιστα, προτείνει «ὅσα χρειασθοῦν περισσότερα φρόντισε νὰ τὰ λάβῃς παρὰ τοῦ πλουτοῦντος βέβαια κυρίου Τρικούπη ἢ Fürst τοῦ πολυταλάντου, καὶ ἐγὼ θέλω φροντίσει τὴν ἀπόδοσίν των».¹⁰

Ἐξάλλου ὁ Ἀσώπιος, ἔχοντας στὰ χέρια του τὴν ἀπάντησιν τοῦ Φαρμακίδη, ἂς ποῦμε περὶ τὰ τέλη Δεκεμβρίου, διακηνύει στὸν Χριστόφορο Φιλητᾶ, ποὺ βρίσκεται στὴ Ζάκυνθο, διὰ τοῦ Πέτρου Οἰκονόμου ὅτι ἐκεῖνος «ἔλαβε τὰ *χειρόγραφα* του, καὶ ὅτι θέλει ἐπιχειρησθῇ τὸ ἔργον». «Ὡμίλησα περὶ τούτου τὸν Πρ. Αὐτὸς δὲ δύο φοραῖς μὲ εἶπεν ὅτι θέλει φροντίσει αὐτὸς (δὲν εἶχαν ἀρχίσει ἀκόμη τὰ μαθήματα). Ἐκτοτε δὲ ἄλλην τρέπεται καὶ οὐδὲ προσβλέπων ἀξιοῖ. Ὅθεν τί νομίζεις; Ἐγὼ νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑπομείνωμεν νὰ ὑπάγουν οἱ κόποι εἰς μάτην. Ὅθεν ἂν εἶσαι ὁμογνώμων γράψε καὶ ἐνήργει κατ' αὐτό· καὶ ἐγὼ γράφω ὁμοῦ καὶ συνεργῶ. Εἰ δὲ μὴ νὰ τὸν γράψωμεν νὰ μὴν ἀρχίσῃ».¹¹

Στις 4/16 Ἰανουαρίου 1829, ἡμερομηνία τῆς ἐπόμενης καὶ τελευταίας

9. Στὸ ἴδιο, σ. 161-162. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὴν ἴδια στιγμὴ (1827) στὴν τυπογραφία τῆς Κέρκυρας τὸ τυπογραφικὸ φύλλο τῶν 16 σελίδων γιὰ 1000 ἀντίτυπα стоίχιζε 14,5 ἰσπανικὰ τάλληρα (Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Γύρω σὲ μιὰ Κατήχηση*, Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ *Κερκυραϊκὰ Χρονικά* 26, Κέρκυρα 1981, σ. 194).

10. Αἰν. Κουμπριανοῦ, *δ.π.*, σ. 160.

11. Ὁλόκληρη ἡ ἐπιστολὴ στὸ Παράρτημα (ἀρ. 2). Πρ. ἴσως ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς ποὺ θὰ συναντήσουμε στὴ συνέχεια Ἀγγελὸς Κόνταρης. Δὲν μπόρεσα νὰ ταυτίσω τὸν ἀγγελιαφόρο Πέτρο Οἰκονόμου.

γνωστῆς ἐπιστολῆς τοῦ Φαρμακίδου πρὸς τὸν Ἀσώπιον τὴν περίοδο αὐτή,¹² ὁ Φαρμακίδης ἔχει πᾶρει ἄλλα τρία γράμματα τοῦ Ἀσώπιου, «τὰ μὲν δύο» ... «διὰ τοῦ Ὀρλώφου τὸ δὲ διὰ τῶν Κοσκινάδων». Ἐχει ἐπίσης στὰ χέρια του «καὶ τὴν διατριβὴν καὶ τὸ ἄρθρον, καὶ τὰ δέκα τάλληρα· ἀλλ' ἀκόμη δὲν ἐκατορθώθη τίποτε εἰς τὸν τύπον· διότι οὗτος εἶναι ἐλλιπέστατος» ... «καὶ ἀδιακόπως ἀσχολημένος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μὲ πράγματα τῆς Κυβερνήσεως. Γνωρίζω τὸν ἐπιστάτην τῆς τυπογραφίας καὶ τὸν παρεκάλεσα πολὺ· ἀλλὰ τί ὠφελεῖ, ἐν ᾧ δὲν ὑπάρχει τυπογραφία; μ' ὅλον τοῦτο ἔχω ἐλπίδας καὶ ὑπομονή. Ὅτι τὰ χρήματα δὲν φθάνουν σὲ προέγραψα· ἀλλὰ πόσα κυρίως θέλουναι χρειασθῇ ἀγνοῶ· ἀλλ' οἰκονομεῖται τὸ πρᾶγμα».¹³

Συνδυάζοντας ὅλα ὅσα προηγήθηκαν μποροῦμε, βάσιμα νομίζω, νὰ συμπεράνουμε ὅτι πρὸς τὸ τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1828, ὁ Ἀσώπιος, ὁ Φιλητᾶς καὶ ἐνδεχομένως ἄλλοι τοῦ περιβάλλοντος τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας συντάσσουν καὶ στηρίζουν τὴν ἐπίκριση τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Βάμβα, ἡ ὁποία, στὸ κείμενο ποὺ δημοσιεύουμε, φέρεται νὰ ἐμπεριέχεται σὲ φυλλάδιο τιτλοφορούμενο *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*. Τὴν ἐπίκριση αὐτὴ στέλνουν στίς 3 Νοεμβρίου 1828 στὸν Θ. Φαρμακίδου, στὴν Αἴγινα, ὁ ὁποῖος ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἔχει προσβάσεις στὴν Ἑθνικὴ Τυπογραφία (πρόκειται γιὰ τὰ ἐπιτηδες ὑπογραμμισμένα *χειρόγραφα του ἢ τῆ διατριβῆς* τῆς τελευταίας ἐπιστολῆς). Καθὼς μάλιστα τοῦ γίνεται ἡ πρόταση νὰ ξαναρχίσει («τὸν Λόγιον», ἡ ἐπίκριση θὰ μποροῦσε νὰ ἀποτελεῖ τὴν ὕλη τοῦ πρώτου τεύχους. Ὁ Φαρμακίδης ἀπαντᾷ, ὅπως εἶδαμε, ὅτι θέλει «τὰ τυπώσει ἰδίως» καὶ μᾶς δίνει μιὰν ἰδέα τῆς ἔκτασης τοῦ σχεδιαζόμενου φυλλαδίου: 2-3 κόλλες τυπογραφικῆς, ποὺ θὰ στοιχίσουν 25-30 τάλιρα. Ἐξαρχῆς ὁ Φαρμακίδης ἔχει παραλάβει καὶ 10 τάλιρα γιὰ τὰ ἔξοδα τῆς ἐκτύπωσης ἐνῶ γιὰ τὸ ποσὸ ποὺ ὑπολείπεται τοῦ ζητεῖται νὰ ἀπευθυνθεῖ στὸν Σπυρίδωνα Τρικούπη ἢ στὸν Fürst [= Ἀρχων (;)].

Ὅταν ὁ Φαρμακίδης γράφει στίς 4 Ἰανουαρίου 1829, ἔχει στὰ χέρια του, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ διατριβή, καὶ τὸ *ἄρθρο* (προφανῶς τὸ κείμενο ποὺ δημοσιεύουμε ἐδῶ¹⁴), μὲ τὸ ὁποῖο θὰ παρουσιαζόταν τὸ φυλλάδιο στὸν τύπο ὅποτε κυκλοφοροῦσε. Σημειωτέον ὅτι φέρει, πρωθύστερα, τὴν ἡμερο-

12. Αἱ. Κουμαριανοῦ, ὁ.π., ἐπιστολὴ ἀρ. 42.

13. Στὸ ἴδιο, σ. 163.

14. Ἡ τὸ χειρόγραφο ἀποτελεῖ ἀντίγραφο τοῦ πρωτοτύπου ποὺ ἔστειλε ὁ Ἀσώπιος στὸν Φαρμακίδου, ἡ πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο τὸ πρωτότυπο ποὺ ἔμεινε ἀδημοσίευτο καὶ ἐπιστράφηκε ἀργότερα στὸν συντάκτη του.

μηνία 2 Φεβρουαρίου 1829· συνεπώς ο συντάκτης του προέβλεπε ότι το φυλλάδιο θα είχε κυκλοφορήσει ως το τέλος Ιανουαρίου.

Στο άρθρο αυτό ο 'Ασώπιος ευθυγραμμίζεται με την απόφαση του Φαρμακίδη να τυπώσει τη δικτριβή ειδίως και όχι υπό μορφήν ἐφημερίδος». 'Ο τίτλος όμως θα διατηρηθεί ήθελήμενα ἀμφίσημος. Σχολιάζοντας τον στο άρθρο, ο 'Ασώπιος αναφέρει δύο εκδοχές και αφήνει το ζήτημα ανοικτό: ή πρόκειται για πραγματική απόπειρα επανέκδοσης του Λόγιου 'Ερμῆ, όποτε δοκιμάζεται ή δεκτικότητα του κοινού, ή απλώς οι συντάκτες του πονηματίου επέλεξαν την επιγραφή ως *περίεργον*. Δίνεται πάντως έτσι στον 'Ασώπιο ή ευκαιρία να κεντρίσει προς την επιθυμητή κατεύθυνση την κοινότητα των λογίων και, παράλληλα, να όρίσει και να αναδείξει με τον πιο λιτό και μεστό τρόπο τη συνεισφορά του προεπαναστατικού Λόγιου 'Ερμῆ —τεκμήριο ἀναμφισβήτητο τῆς ἐπίγνωσης πού είχαν οι φορεῖς του για τη λειτουργία, τη σημασία και τὰ όρια του.

'Η ἐπιστολή του Φαρμακίδη τῆς 4ης Ιανουαρίου είναι, όπως ἤδη ἀναφέραμε, ή τελευταία πού έχει ἐντοπιστεῖ ἀπὸ την περίοδο αὐτή. Μαρτυρημένες οι δυσκολίες του τύπου.¹⁵ 'Όσο για τὸ χρηματικό, αὐτὸ «οἰκονομεῖται». Τῇ συνέχεια τῆς προσπάθειας δὲν την γνωρίζουμε. Θυμίζω μόνον ὅτι, τούς ἀμέσως ἐπόμενους μῆνες, τὸ κλίμα μέσα στο ὅποιο κινεῖται ὁ Φαρμακίδης διαφοροποιεῖται. 'Η ἀντίθεση τοῦ ἴδιου ἀπέναντι στο καποδιστριακό καθεστῶς —όπως ἄλλωστε και τοῦ Τρικούνῃ— ἐντείνεται.¹⁶ Τὸν Μάιο ὁ Φαρμακίδης διώκεται.¹⁷ 'Η κλιμάκωση τοῦ ἀντικαποδιστριακοῦ ἀγώνα θα ἀνατρέψει ἄρδην ἰσορροπίες και προτεραιότητες. 'Αν λοιπόν, στο μεταξὺ, φροντίδες τέτοιου εἶδους δὲν είχαν ἤδη μπεῖ σὲ δεύτερη μοίρα ἢ, ἔστω, ἂν ὁ ἐπιστάτης τῆς τυπογραφίας δὲν είχε βρεῖ τὸν ἀπαραίτητο καιρό, ἔκτοτε λιγοστεύουν οι πιθανότητες να τυπώθηκε τὸ φυλλάδιο.

15. Σχετικά με τις δυσχέρειες τῆς 'Εθνικῆς Τυπογραφίας ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Γ. Γεννάδιος, ὁ ὅποιος εἶχε προκηρύξει τὴ Γραμματική του, όπως θα δοῦμε και στὴ συνέχεια, ἀπὸ τις 22 'Απριλίου 1830 (*Γενική 'Εφημερίς*, ἀρ. φ. 37, 14.5.1830), ἐνημερώνει τούς συνδρομητές του, στis 8 'Οκτωβρίου 1830, για τούς λόγους για τούς ὁποίους καθυστέρησε ή ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου: «'Η Κυβέρνησις πρὸ ἐνὸς ἤδη ἔτους εἶχε παραγγεῖλει να σταλθῶσιν ἀπὸ Παρισίους στοιχεῖα και πιεστήρια εἰς ἀπαρτισμόν τοῦ 'Εθνικοῦ Τυπογραφείου. 'Επεριμένοντο αἱ παραγγέλαι αὐται περὶ τὸν 'Απρίλιον» ... «'Αλλὰ μόλις πρὸ ἐνὸς μηνὸς ἤλθαν τὰ τόσον καιρὸν περιμενόμενα» («Εἰδησις Βιβλιογραφική», *Γενική 'Εφημερίς*, ἀρ. φ. 86, 1.11.1830).

16. Βλ. Χ. Λοῦκος, *'Η ἀντιπολίτευση κατὰ τοῦ Κυβερνήτη 'Ιω. Καποδίστρια 1828-1831*, 'Αθήνα 1988, σ. 95 κ.έ.

17. Βλ. Βγένε Βαρθολομαίου, «'Η δίκη τοῦ Θεόκλητου Φαρμακίδη (1829-1830)», *Μνήμων* 4 (1974), 172-214.

Ἐρχόμαστε τώρα στὴν ὕλη τοῦ φυλλαδίου καὶ τοῦ συνοδευτικοῦ ἄρθρου ποὺ τὸ παρουσιάζει καὶ δίνει, συγχρόνως, ἐκτενεῖς παρεκβολές. Πρόκειται γιὰ διεξοδικὴ ἐπίκριση τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Νεόφυτου Βάμβα. Γιατί ἡ *Γραμματικὴ* καὶ γιατί ὁ Βάμβα;

Νὰ ξεκινήσουμε μὲ τὴ *Γραμματικὴ*. Γνωρίζοντας τὴ σημασίαν ποὺ παίρνει ἡ ἀρχαιογνωσία μέσα στοὺς ἰδεολογικοὺς ἀγῶνες τῶν ἀμέσως προεπαναστατικῶν χρόνων, εἶναι εὐνόητη ἡ βαρύτητα ποὺ ἀποκτᾷ ἡ ἐπιλογὴ τῆς γραμματικῆς τῆς ἀρχαίας, τὴν ὁποία θὰ διδασκτοῦν οἱ νεώτεροι. Ὅλες οἱ ἀπόψεις συγκλίνουν, ἂν μὴ τι ἄλλο, στὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐθνικὴ γλώσσα ποὺ ἐκκρεμεῖ νὰ μορφοποιηθεῖ ἔχει πολλὰ νὰ διδασθεῖ ἀπὸ τὴ μελέτῃ τῆς ἀρχαίας. Γιὰ τὴ μελέτῃ αὕτῃ εἶναι φυσικὰ ἀπαραίτητη ἡ γνώση τῆς γραμματικῆς —τεχνολογίας καὶ σύνταξης. Ἡ ἔγνοια καὶ ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Κοραῖ, ἥδη ἀπὸ τὸ 1810, νὰ μεταφραστεῖ «ὡς τάχιστα» καὶ νὰ ἐπιβληθεῖ, μόνῃ αὐτῇ, στὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα ἡ προσφορότερη *Γραμματικὴ* ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ κυκλοφοροῦσαν στὴν εὐρωπαϊκὴ ἀγορὰ εἶναι, ἀπὸ τὴν ἀποψὲ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ἐνδεικτικὴ. Ἐχοντας καταδικάσει ρητᾶ, λίγα χρόνια πρίν (1804-1805¹⁸), τίς προγενέστερες γραμματικές, ἔρχεται τώρα νὰ προτείνει νὰ μεταφραστεῖ ἡ *Γραμματικὴ* τοῦ A. Mathia, καὶ ὕστερα ἀπὸ δεύτερη σκέψη, τοῦ Ph. Buttmann, ὡς «πολλὰ συντομωτέρη». ¹⁹ Ὅταν, μάλιστα, βρίσκεται μεταφραστής, πρῶτα ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας καὶ ἔπειτα ὁ Στέφανος Οἰκονόμος, ἐνισχύει βῆμα τὸ βῆμα τὴν προσπάθειαν καὶ παρακολουθεῖ τὰ δοκίμια μὲ τὸ μολύβι στὸ χέρι.²⁰

18. Ἀναφέρομαι βέβαια στὴ γνωστὴ διατύπωση «τοιαύτας γραμματικὰς περισσοτέρην δόξαν ἀποκτᾷ ὅστις τὰς καίει παρὰ ὅστις τὰς κάμνει», τὴν ὁποία συναντοῦμε σὲ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Βασιλείου τῆς 15.7.1804 (Α. Κοραῖς, *Ἀλληλογραφία*, ὁ.π., τ. Β', 1966, σ. 172) καὶ ἐλαφρὰ παραλλαγμένην στοὺς Αὐτοσχέδιους Στοιχασμοὺς ποὺ προτάσσονται στὸν *Πρόδρομο Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης* (Παρίσι 1805, σ. ιγ'): «περισσότερον ἢ θελ' ὠφελήσιν τὸ γένος σήμερον ὅστις καίει παρὰ ὅστις γράφει *Γραμματικὰς*». Γιὰ τὰ ζητήματα τὰ συναφῆ μὲ τὴ γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Ἑμμ. Παντελάκη, «Ὁ Κοραῖς καὶ ἡ *Γραμματικὴ*», στὸν συλλογικὸ ἀφιερωτικὸ τόμο *Τεσσαρακονταετηρὶς τῆς καθηγησίας Κ. Σ. Κόντου*, Ἀθήνα 1909, σ. 132-173.

19. Ἐπιστέλλοντας πρὸς τὸν Ἀλ. Βασιλείου ὁ Κοραῖς προτείνει στίς 4 Ἰανουαρίου 1810 νὰ μεταφραστεῖ ἡ *Ausführliche Griechische Grammatik von August Matthia, Leipsig 1807* (*Ἀλληλογραφία*, ὁ.π., τ. Γ', 1979, σ. 6) καὶ στίς 28 τοῦ ἴδιου μηνός, ἡ *Griechische Grammatik, von Philipp Buttmann, Vierte Ausgabe, Berlin 1808* (στὸ ἴδιο, σ. 9).

20. Τὴν ἐπιμονὴν τοῦ στὴν ἀναγκαιότητα τῆς μετάφρασης καὶ τὴν ἐμπρακτὴ βοήθειάν του μαρτυρεῖ πάντα ἡ ἀλληλογραφία τοῦ μὲ τὸν Ἀλ. Βασιλείου, ὅπου τὸ θέμα ἐπανέρχεται διαρκῶς (στὸ ἴδιο, ἐπιστολὲς ἀρ. 479, 481, 485, 495, 507, 518-521, 525,

Τὸ 1812, ἐκδίδεται στὴ Βιέννη ἡ *Γραμματικὴ* τοῦ Βουτμάννου, σὲ μετάφραση Σ. Οἰκονόμου καὶ μὲ προλογικὸ κείμενο ἀπευθυνόμενον «Πρὸς Ἀλέξανδρον Βασιλείου», ἐκεῖνον ποὺ εἶχε στηρίξει ἀπὸ τὴν ἀρχή, μαζί μὲ τὸν Κοραῖ, τὸ ἐγγείρημα. Ἀναφέρεται ἐκεῖ (σ. θ') ὅτι ὁ μεταφραστὴς ἀναπλήρωσε ὀρισμένα κενὰ τοῦ πρωτοτύπου «ἐκ τῆς καλῆς τοῦ Ματθίου» Γραμματικῆς. Τὶς παραμονές τῆς ἐπανάστασης, ἀρχὴ τοῦ 1821, ὁ «ἐμπιστος» Βάμβας, τυπώνει στὴ Χίο τὸν πρῶτο τόμο τῆς δικῆς του *Γραμματικῆς* «διὰ τοὺς μαθητὰς τῆς ἐν Χίῳ Δημοσίου Σχολῆς». Στὸ εἰσαγωγικὸ σημείωμα (σ. η') ἀναφέρει ὅτι στὴ σύνταξί της βοηθήθηκε «ἀπὸ τὴν τοῦ σοφοῦ Βουτμάννου» ... «καὶ ἀπὸ ἄλλην τινὰ συντεταγμένην εἰς τὸ Ἀγγλικόν». Ὁ δεῦτερος τόμος, ποὺ θὰ περιλάμβανε τὴ σύνταξη, τὴ σύνθεσιν τῶν λέξεων καὶ τὴν ποιητικὴν, δὲν πρόλαβε τότε νὰ τυπωθεῖ. Τὸ 1825, ἡ *Γραμματικὴ* τοῦ Βάμβα ἐπανεκδίδεται στὴ Βενετία, *ἐπιστάσι Κωνσταντίνου Διακόνου Τυπάλδου τοῦ Κεφαλλήντος*, καὶ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1828, στὴν Κέρκυρα πιά, κυκλοφορεῖ τὸ *Συντακτικόν* του.²¹ Ἀποτεινόμενος «Πρὸς τοὺς φιλομαθεῖς νέους», ὁ Βάμβας διευκρινίζει ὅτι «Εἰς μὲν τὸ πρῶτον», δηλαδὴ τὴ *Γραμματικὴν*, «ἐμεταχειρίσθηκα τὴν ἀπὸ τὸν σοφὸν ἱατρὸν Στέφανον Οἰκονόμον μεταφρασθεῖσαν ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ Γραμματικῆν τοῦ σοφοῦ Ἑλληνιστοῦ Βουτμάνου, εἰς δὲ τὸ περὶ Συντάξεως τὴν Ἀγγλικὴν μετάφρασιν τῆς πλουσιωτάτης καὶ κριτικωτάτης Γραμματικῆς τοῦ Ματθίου.²² Καὶ εἰς τοῦ Συντακτικοῦ ὅμως τὴν σύνθεσιν, καθὼς καὶ εἰς τοῦ Τεχνολογικοῦ, ἐτόλμησα νὰ δώσω τὰξιν παντάπασιν διάφορον».

Τὴ νέα ἐκδοσις τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Βάμβα εἶχε καὶ πάλι διαβάσει ὁ Κοραῖς μὲ τὸ μολύβι στὸ χέρι.²³ Γράφοντας στὸν συντάκτη της, στίς 10 Ἰουνίου 1826, ἐπιδοκιμάζει τὴν προσπάθειαν, καὶ προτάσσει στὴν ἐπι-

527, 530, 532, 533, 535, 537, 547, 551, 557, 559, 567, 569). Πβ. καὶ ὅσα ἀναφέρει ὁ Κ. Κούμας στὰ «Προλεγόμενα πρὸς τὴν Ἑλένην Κ. Κατακοζηνήν» ποὺ προτάσσει στὴ μεταγενέστερη δική του *Γραμματικὴ διὰ σχολεῖαν*, Βιέννη 1833, σ. ιη'-ιθ'.

21. Ὅτι τὸ *Συντακτικόν* κυκλοφόρησε τὸν Νοέμβριον τοῦ 1828 συνάγεται ἀπὸ ἀγγελίαν τῆς *Gazzetta*, ἀρ. φ. 570, 17/29 Νοεμβρίου 1828 (ἐπαναλαμβάνεται καὶ στοὺς ἀρ. 571 καὶ 572).

22. Σὲ ὑποσημείωσις τῆς σ. η' τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ 1821, ὁ Ν. Βάμβας ἀναφέρει χωρὶς ὄνομα συγγραφέα τὸν τίτλον καὶ τὴν ἐκδοσιν τῆς δευτέρας πηγῆς του: «The elements of Greek Grammar. The third edition. London 1811».

23. Τέσσερα ἀντίτυπα τοῦ εἶχε στείλει ὁ Βάμβας διὰ τοῦ Κωνσταντίνου Τυπάλδου τὸ καλοκαίρι τοῦ 1825, τὰ ὅποια παρέλαβε ὁ Κοραῖς μόλις τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1826 καὶ τὰ προώθησε ὅπως ἔπρεπε (βλ. τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Τυπάλδου τῆς 28.8.1825 καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Κοραῖ στὸν Βάμβα τῆς 10.6.1826, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Ε', 1983, ἐπιστολὰς ἀρ. 1141 καὶ 1194).

στολή του «ένα όλόκληρο σώμα από σημειώσεις». ²⁴ Στην ίδια επιστολή, απαντώντας προφανώς σε σχετική ερώτηση του Βάμβα, του συστήνει να μεταφράσει το Συντακτικό του Ματθία. Τη συμβουλή αυτή, όπως είδαμε, ακολουθούσε ο Βάμβα. ²⁵

Στις 17/29 Οκτωβρίου 1828 ο Ασώπιος πληροφορεί τον Φαρμακίδη ότι «ο Β[άμβα] ἐκήρυξεν ἀδιάλλακτον πόλεμον διότι δὲν ἐσυστήσαμε τὴν Γραμματικὴν του εἰς τὰ σχολεῖα». ²⁶ Ἀπὸ τὴν πλευρά του, ὁ Ἰάκωβος Ρώτας, στις 13 Μαρτίου 1829, γράφει στὸν Κοραῆ ὅτι, ὅπως ἔμαθε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Βάμβα, «οἱ ἐν Κέρκυρᾳ Λόγιοι ἐμπόδισαν τοῦ Συντακτικοῦ του τὴν εἰσχώρησιν εἰς τὰ γυμνάσια τῆς Ἑπτανήσου» καὶ προσθέτει ὅτι θὰ ζητήσει ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Μουστοξύδη «ἂν τὸ κρῖνῃ ὠφέλιμον, νὰ τὸ συστήσῃ εἰς τὸν Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος, καὶ νὰ τὸν παρακινήσῃ νὰ τὸ εἰσάξῃ εἰς τὰ ἐν αὐτῇ σχολεῖα. Τί λέγεις; θέλω ἐπιτύχειν; Τὸ εὐχομαι ἀπὸ ψυχῆς διὰ νὰ σκάσουν οἱ ἐν Κερκύρᾳ Λόγιοι». ²⁷

Ὁ Κοραῆς, μὲ τὴ σειρά του, στις 6 Ἰουνίου 1829, καὶ ἀφοῦ διάβασε ἐν τῷ μεταξὺ τὴν ἐπίθεση τῆς Γενικῆς Ἐφημερίδος τῆς Ἑλλάδος ἐναντίον τοῦ Βάμβα, ²⁸ γράφει στὸν Ρώτα: «Ἡθελ' εἶσθαι βέβαια θαυμαστὴ ἀπολογία, καὶ θρίαμβος ἅμα κατὰ τῶν ἀντιπάλων, ἂν ἐκατέρθονες νὰ εἰσυχθῇ ἡ Γρ[αμματικὴ] εἰς τὰ ἑλλην. σχολεῖα. Εἰς τὸν Καβαλλιέρον»,

24. Ἡ ἔκφραση εἶναι τοῦ Κ. Θ. Δημαρχᾶ: *Δύο φίλοι Κοραῆς καὶ Βάμβα* (Ἀθήναι) 1953, σ. 43. Στὴ μελέτη αὕτῃ ὑπογραμμίζεται ἀκριβῶς ἡ σημασία ποὺ ἀποδίδει ὁ Κοραῆς στὴ Γραμματικὴ τοῦ μαθητῆ του, σημασία ποὺ ἀποκτᾷ ἔτσι τὶς σωστὲς διαστάσεις τῆς ἐντασσόμενῃ στὴ μακρὰ καὶ ἀνισότιμη σχέση τῶν δύο ἀνδρῶν. Σημειωτέον ὅτι αὐτὸ τὸ «σῶμα» τῶν σχολίων τοῦ Κοραῆ στὴ Γραμματικὴ τοῦ Βάμβα, ποὺ προτάσσονται στὴν ἐπιστολή του πρὸς τὸν Βάμβα τῆς 10ης Ἰουνίου 1826, παραλείπονται στὴν ἔκδοση τοῦ Ο.Μ.Ε.Δ. (*Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., ἀρ. 1194). Γιὰ τὸ σύνολο τῆς ἐπιστολῆς πρέπει κανεὶς νὰ ἀνατρέχει στὸ Παράρτημα τῆς ἐργασίας τοῦ Κ. Θ. Δημαρχᾶ, *Δύο φίλοι*, ὅ.π., σ. 55-63. Ἐνδιαφέρον θὰ παρουσίαζε ἡ σύγκριση, ἀπὸ φιλολογικὴ σκοπιά, τῶν σχολίων τοῦ Κοραῆ μὲ τὴν παρεκβολὴ τῆς κριτικῆς τοῦ Ἀσώπιου ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ.

25. Πβ. καὶ Α. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., ἀρ. 1330.

26. Βλ. ἐδῶ, Παράρτημα ἀρ. 1.

27. Α. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., ἀρ. 1343, σ. 133.

28. Ἀναφέρομαι στὸ ἄρθρο ποὺ δημοσιεύτηκε σὲ δύο συνέχειες στὴ Γενικὴ Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος (ἀρ. φ. 96 τῆς 22.12.1828 καὶ Παράρτημα ἀρ. φ. 97 τῆς 29.12.1828), φέρει ὑπογραφὴ Α. Ζ. καὶ χρονολογεῖται «Ἀπὸ Σύρας, 1828 Νοεμβρίου 2». Τὸ ἀναδημοσίευσε ὁ Ι. Βλαχογιάννης στὸ *Χιακὸν Ἀρχεῖον*, τ. Α', Ἀθήνα 1924, σ. 439-450. Ἀπὸ τὴν Ἀλληλογραφία Ἀσώπιου-Φαρμακίδη (Αἰκ. Κουμαριανοῦ, ὅ.π., σ. 162, 163 καὶ σ. 180) συνάγεται μὲ ἀσφάλεια πλέον ὅτι Α.Ζ. εἶναι ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης καὶ ἐπιβεβαιώνεται σχετικὴ ὑπόθεση τοῦ Κ. Θ. Δημαρχᾶ (*Δύο φίλοι*, ὅ.π., σ. 44 καὶ 73 σημ. 88).

τὸν Μουστοζύδη, «πρὸς τὸν ὁποῖον μελετᾷς νὰ τὴν στείλῃς δὲν ἔχω πα-
χειας ἐλπίδας. Συμφέρει πλέον νὰ πείσῃς τὸν Ζωσ[ιμᾶ] νὰ στείλῃ κατευ-
θεῖαν μίαν πεντηκοντάδα σωμάτων πρὸς τὸν Κυβ[ερνήτην]. Οὐδὲ τοῦ-
τον νομίζω μέγαν φίλον τοῦ Β[άμβα]. Ἄλλὰ λαμβάνων ἀμέσως αὐτὰ ἀπὸ
τὸν Ζ[ωσιμᾶ] μὲ παράκλησιν νὰ τὰ μοιράσῃ εἰς τὰ σχολεῖα, τί ἔχει νὰ
κάμῃ».²⁹ Ἀλλωστε πρὸς τὸν ἴδιον τὸν Βάμβα ὁ Κοραῖς σημειώνει στὶς
5 Νοεμβρίου 1829: «Δὲν ἀπορῶ περὶ τῆς αὐτοῦ κρίσεως τῶν *Γραμματι-
κῶν* σου καὶ μὴ σὲ λυπῇ ἡ κρίσις τῶν "*ἔδοξεν αὐτοῖς*"»,³⁰ ἐνῶ στὶς 18
Ἰανουαρίου 1830 ἐπιμένει: «μὲ ζητεῖς κρίσιν περὶ τῆς Γραμματικῆς σου»
... «Ὅσον ὅμως ἀνέγνωσα μὲ πείθει νὰ ὁμολογήσῃς εἰλικρινῶς ὅτι» ...
«ἔχει σήμερον τὰ πρωτεῖα εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔσο βέβαιος ὅτι μέλλει νὰ
εἰσαχθῇ εἰς τὰ σχολεῖα, καὶν θέλωσι καὶν μὴ θέλωσι οἱ δι' ἡλιθιότητα ἢ διὰ
κακίαν ἐμποδίζοντες τὴν εἰσαγωγὴν τῆς».³¹

Ἡ πληροφορία σχετικὰ μὲ τοὺς ἐν Κερκύρᾳ λογίους διασταυρῶνεται
καὶ μὲ ἀντίστοιχη μνεία τοῦ Γεωργίου Τυπάλδου Ἰακωβάτου: «ὅταν ἔ-
μελλ' ὁ Ἀσώπιος νὰ διορίσει Γραμματικὴ διὰ τὰ λύκεια τῆς πολιτείας
κατὰ τὴν προσταγὴ τῆς ἐπιτροπῆς ἐπροτίμησε τοῦ Βουτμάν' ἀπὸ τοῦ
Βάμπα».³²

Πράγματι, στὴν *Gazzeta degli Stati Uniti delle Isole Ionie* τῆς
24.11/6.12.1828 διαβάζουμε τὸ ἐξῆς *Avviso Letterario*: «La ristam-
pa della traduzione in Lingua Greca moderna della Grammatica
di Butmano assieme con quella della Collezione di Jacobs, ordi-
nata dal Governo, è da alcuni giorni cominciata. Questi libri scelti
dalla Commissione Generale d'Instruzione Pubblica, serviranno di
testo per l'insegnamento nelle scuole Secondarie che vanno a stabi-
lirsi in questi Stati.»³³ Ἡ μετατύπωση αὐτῆ τῆς μετάφρασης τοῦ Σ.
Οἰκονόμου μετὰ μικρῶν ἐπανορθώσεων, τινῶν μὲν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου,

29. Α. Κοραῖς, *Ἀλληλογραφία*, β.π., σ. 135.

30. Στὸ ἴδιο, σ. 163.

31. Στὸ ἴδιο, σ. 174.

32. Γ. Τυπάλδος-Ἰακωβάτος, *Ἱστορία τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας*, ἐπιμ. Σπ.
Ἀσδραχᾶ, Ἀθήνα 1982, σ. 87.

33. Ἐπισημαίνω ὅτι στὸ ἴδιο φύλλο τῆς *Gazzetta* γίνεται ἡ ἀγγελία τοῦ *Συντα-
κτικοῦ* τοῦ Βάμβα γιὰ δευτέρη φορά. Πρώτη φορά εἶχε ἀγγελθεῖ στὸ ἀμέσως προηγού-
μενο φύλλο τῆς 17/29 Νοεμβρίου 1828 (πβ. ἐδῶ, σημείωση 21). Ὅσο γιὰ τὰ *Στοιχεῖα*
τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ὑπὸ Φ. Ἰακωβσίον. Μεταρροσθέντα μὲν ὑπὸ Θ. Φαρμακί-
δου (οἱ δύο πρῶτοι τόμοι κυκλοφόρησαν τὸ 1829 καὶ οἱ ἐπόμενοι δύο τὸ 1830), ἀς ση-
μειωθεῖ ὅτι μετατυπώθηκαν παρὰ τὴ ρητὴ ἄρνηση τοῦ Φαρμακίδου (βλ. ἐδῶ, Παράρ-
τημα ἀρ. 1 καὶ Αἰκ. Κουμαριανοῦ, β.π., σ. 161, 163), ἀφοῦ καὶ ἐκεῖνος ἐτοίμαζε τὸν

τινῶν δὲ ἀλλαχόθεν, κυκλοφορεῖ μέσα στὸ 1829, *Δαπάνη τοῦ Ἰονίου Κράτους εἰς χρῆσιν τῶν δευτερευόντων σχολείων τοῦ αὐτοῦ, κατὰ δοκιμασίαν τῶν τῆς δημοσίας παιδείας Ἐπιμελητῶν*. Ἡ εὐρωπαϊκὴ αὐθεντία καὶ ἡ ἐπιδοκιμασία τοῦ Κοραῖ θὰ λειτουργήσουν ἐδῶ ὡς τὸ ἀπαραίτητο ἐχέγγυο. Μνεῖα γιὰ τὴ συμβολὴ τοῦ Ἀσώπιου, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς εἶχε τὴν ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσης, δὲν θὰ ὑπάρξει, ἴσως γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ ἀκριβῶς ἡ κατηγορία τῆς μεροληψίας.³⁴

Σὲ τούτῃ τῇ συνάφεια πρέπει, χωρὶς ἀμφιβολία, νὰ ἐνταχθεῖ ἡ ἐπίκριση τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Βάμβα. Ἡ ἐπίκριση αὐτὴ προφανῶς συντάχθηκε πρὶν κυκλοφορήσει τὸ *Συντακτικὸν* (Νοέμβριος 1828),³⁵ ἐνῶ ὁ Ἀσώπιος μεδόθευε τὴ μετατύπωση τοῦ Βουτμάνου γιὰ νὰ καλυφθεῖ προσωρινὰ τὸ κενό, καὶ λογάριάζε, σὲ καιρὸ εὐθετότερο, νὰ ἐκδώσει καὶ ὁ ἴδιος *Γραμματικὴ*. Ὁ Φαρμακίδης, ἔχοντας κατὰ νοῦ τὰ σχολεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, παρακινεῖ τὸν Ἀσώπιο ἀπὸ τὶς 4 Μαΐου 1828, καὶ δὲν παύει νὰ τὸ ἐπαναλαμβάνει, νὰ τυπώσει τὴ δική του *Γραμματικὴ* «καὶ αὕτη νὰ ἔμβῃ εἰς χρῆσιν ἀντὶ τῆς τοῦ Βουτμάνου τὴν ὁποῖαν οἱ ἐδικοὶ μας δὲν εὐνοοῦσι».³⁶ Ὁ Ἀσώπιος, στίς 29 Ὀκτωβρίου, τὸν παρακαλεῖ νὰ μὴν κάνει «οὐδὲ λόγον» γιὰ δική του *Γραμματικὴ*, ἀλλὰ ἀντίθετα νὰ ζητήσει ἀπὸ τὸν Κυβερνήτῃ νὰ μετατυπωθεῖ καὶ γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας ἡ *Γραμματικὴ* τοῦ Βουτμάνου.³⁷

Ἡ σύσταση τοῦ Ἀσώπιου δὲν εἰσακούσθηκε, ὅπως ἐξάλλου δὲν εὐόδωσαν οὔτε τοῦ Κοραῖ καὶ τοῦ Ρῶτα οἱ προσπάθειες. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1829 συγκροτεῖται ἐπιτροπὴ ἐπιφορτισμένη νὰ παρουσιάσει στὴν κυβέρνησιν, μεταξὺ ἄλλων, καὶ *Γραμματικὴ* τῆς Ἀρχαίας.³⁸ Ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, μέλος ὁ ἴδιος τῆς ἐπιτροπῆς, ἀνταποκρίθηκε στὸ σχετικὸ αἴτημα. Πράγματι στὴ *Γενικὴ Ἐφημερίδα* τῆς 14 Μαΐου 1830 δημοσιεύει *Προκλήρυν* γιὰ τὴν ἐγγραφὴ συνδρομητῶν στὴ *Γραμματικὴ* τῆς Ἀρχαίας πρὸς

ἴδιο καιρὸ δική του μετατύπωση (στὸ ἴδιο, σ. 142 κ.ε.), ἡ ὁποία, ὅμως, δὲν πραγματοποιήθηκε τότε.

34. Πβ. καὶ Δ. Γκίνης-Β. Μέζας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, ἀρ. 1903: «τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἐπεμελήθη ὁ Κ. Ἀσώπιος».

35. Πβ. τὴν κριτικὴ πρὸ ἀσχεῖται στὴ *Γραμματικὴ* τοῦ Βάμβα, ἀκριβῶς διότι παραπέμπει στὸ ἀνύπαρκτο *Συντακτικὸν* (πρῶτῃ παράγραφος τῆς «Παραειβολῆς»).

36. Αἰκ. Κουμαριανοῦ, ὅ.π., σ. 143, Στὸ θέμα τῆς *Γραμματικῆς* ἐπανέρχεται μὲ ἐπιμονὴ ὁ Φαρμακίδης (στὸ ἴδιο, σ. 145, 147-8, 150, 151-2, 153, 155-6).

37. Ἐδῶ, Παράρτημα ἀρ. 1. Πβ. καὶ Αἰκ. Κουμαριανοῦ, ὅ.π., σ. 161.

38. Ἀπ. Δασκαλάκης, *Κείμενα-Πηγὰὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, Σειρὰ Τρίτη, *Τὰ περὶ παιδείας*, τ. 1, Ἀθήνα 1968, σ. 332 καὶ σ. 482-484.

έχει συντάξει. 'Ο πρώτος τόμος, και μοναδικός (Τεχνολογία), θα κυκλοφορήσει, στην Αίγινα, μόλις τὸ 1832.³⁹ 'Η ἐπανεκδόση τοῦ 1838 γίνεται *Κατὰ διαταγὴν τῆς Κυβερνήσεως πρὸς χοῦσιν τῶν ἐλληνικῶν σχολείων τοῦ Κράτους*. 'Εκτοτε ἀνατυπώνεται διαρκῶς: εἶναι ἡ Γραμματικὴ ποὺ θὰ ἐπικράτησε στὴν ἐλλαδικὴ Μέση 'Εκπαίδευση. 'Ο 'Ασώπιος, ἄλλωστε, προχώρησε τελικὰ καὶ στὴ σύνταξη δικοῦ του γραμματικοῦ πονήματος: περιορίστηκε ὅμως μόνο στὸ Συντακτικό: τὸ 1841 κυκλοφόρησαν, τυπωμένα στὴν Κέρκυρα, *'Εν τῇ Τυπογραφίᾳ τῆς Κυβερνήσεως, ἡ διεξοδικὴ Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Σύνταξιν καὶ τὰ Στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Γραμματικῆς εἰς χοῦσιν τῶν Σχολείων τῆς Ἰονίου Πολιτείας Δοκιμασία τῶν Παιδευομένων Μέρους Τρίτον Συντακτικὸν Περίοδος Πρώτη*.⁴⁰ Ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ μικρὸ Συντακτικὸ τοῦ 'Ασώπιου ἐπιβλήθηκε καὶ ἐπικράτησε τὶς ἐρχόμενες δεκαετίες καὶ στὰ σχολεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους.⁴¹ Οἱ

39. Πβ. τὸ ἴδιο, τ. 2, σ. 1293, 1381· ἐδῶ, σημείωση 15· καθὼς καὶ τὸ προλογικὸ καίμενο «Πρὸς τοὺς ἀναγνώστας» (χρονολογημένο ἀπὸ 23 Ἰουνίου 1832) τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Γενναδίου. Σημειωτέον ὅτι ὁ Γεννάδιος διευκρινίζει ἐκεῖ: (α) πὼς ὁ δεῦτερος τόμος «ὁ περιέχων τὸ συντακτικὸν ἀρχίζει νὰ τυπώνεται τὸν Σεπτέμβριον» (ὁ τόμος αὐτὸς οὐδέποτε ἐκδόθηκε ἀν καὶ συνεχίζει νὰ μνημονεύεται στὶς σελίδες τίτλου τῶν μετατυπώσεων τοῦ 1838 καὶ 1839· πβ. Δ. Γκίνης - Β. Μέζας, *δ.π.*, ἀρ. 2940 καὶ 3103)· (β) ὅτι ἐκεῖ σκοπεῖ νὰ ἐξηγήσει τὴν καθυστέρηση «ἀπὸθεν καὶ διὰ τί ἐπροσλήθαν τὰ ἐμπόδια» καὶ νὰ δικαιολογήσει «κατὰ περιστάσιν τοὺς διδασκάλους τοῦ Κεντρικοῦ σχολείου, κατηγορηθέντας ἀπὸ τὸν συγγραφέα τοῦ νέου Πανταξίδου ὡς ψωμοκόλακας ἐνῶ ἐδῶ ἔπαθαν τὰ πάνθεινα ὡς ἀπειθεῖς εἰς τὸν ζυγὸν ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐλπίζετο σωτηρίαν» (ἀναφέρεται, βέβαια, στὸ φυλλάδιο τοῦ Κοραῖ *Τί συμφέρει εἰς τὴν ἐλευθερωμένην... Ἑλλάδα... Διάλογος... δεῦτερος ἐκδομένος ἀπὸ τὸν Γ. Πανταξίδην*, Παρίσι 1831, σ. 25· πβ. καὶ σ. 91).

40. Τὸν 'Ασώπιος εἶχε ἐπιφορτίσει ἡ ἰονικὴ κυβέρνησις νὰ συντάξει δικό του γραμματικὸ πόνημα: σχετικὰ ἐπιστολὰς τῶν χρόνων 1838-1841 σώζονται στὸ 'Αρχεῖο του ('Ασ. 1829, 1835, 1837). Περιορίστηκε μόνο στὸ Συντακτικὸ. Φεύγοντας ὅμως ἀπὸ τὴν Κέρκυρα γιὰ τὴν 'Αθήνα (καλοκαίρι τοῦ 1842) ἔφθσε πίσω του *Εἰς χοῦσιν τῶν Σχολείων τοῦ Ἰονίου Κράτους Ἑπιταγὴ τῶν τῆς δημοσίας Παιδείας Ἐπιμελητῶν τὴν ἀναπλασμένη Ἑλληνικὴ Γραμματικὴ τοῦ Βουττιάνου*, ἡ ὁποία θὰ κυκλοφορήσει μέσα στὸ 1843. 'Η νέα τριμερὴς ὁργάνωση τῆς ὕλης (Τεχνολογία, Σύνταξη, Περὶ διαλέκτων-Μετρικὴ) καθὼς καὶ ἡ διαίρεση τοῦ Τεχνολογικοῦ Μέρους σὲ δύο περιόδους (ἡ πρώτη συντομότερη, γιὰ τοὺς πρωτόπειρους· ἡ δεύτερη διεξοδικότερη, γιὰ τοὺς προχωρημένους) συμφωνοῦν περισσότερο μετὰ τὴ σύλληψιν τοῦ 'Ασώπιου καὶ συνεγοροῦν στὴν ὑπόθεσιν ὅτι καὶ ἡ τρίτη μετὰτύπωση τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Βουττιάνου ἔγινε μετὰ δική του φροντίδα.

41. Μετὰ τὴν ὑπ' ἀριθ. 20125 ἐγκύκλιον τοῦ 1843 τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, ὅπως συνάγεται ἀπὸ νέα ἐγκύκλιον τοῦ Ὑπουργοῦ Β. Κ. Νικολοπούλου τῆς 12ης Σεπτεμβρίου 1863 (ἀρ. πρωτ. 9785). Αὐτὴ

Γραμματικές του Βάμβα εξακολουθοῦν καὶ ἐκεῖνες νὰ ἐπανεκδίδονται, χω-
ρὶς ὅμως ἔνωθεν ἔγκριση.

Ὡστόσο ἡ στιγμή ποὺ ἐπιλέγεται γιὰ νὰ πληγεῖ ἡ *Γραμματικὴ* τοῦ Βάμβα συνδέεται ἄρρηκτα μὲ τὴν τροπὴ ποὺ εἶχαν πάρει τὰ πράγματα στὴν Ἰόνια Ἀκαδημία, ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Λόρδου Guilford (2 Ὀκτωβρίου 1827).⁴² Στις 31 Μαΐου 1828 ψηφίστηκε ἀπὸ τὴ Γερουσία τοῦ Ἡνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων ἡ *Πρᾶξις Ις'*, ἡ ὁποία καθόριζε «τὰς βάσεις ἐπάνω εἰς τὰς ὁποίας πρέπει νὰ συστηθῇ ἡ Δημόσιος Ἀγωγὴ εἰς τὸ Ἰονικὸν Κράτος».⁴³ Ἡ πράξις αὕτη προέβλεπε, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι τὴ διεύθυν-
ση ὅλων τῶν βαθμίδων τῆς Δημόσιας Ἐκπαίδευσης θὰ ἀναλάμβανε ἡ Ἐπιτροπὴ Γενικὴ τῆς Δημοσίου Ἀγωγῆς, ἡ ὁποία θὰ ἀπαρτιζόταν «ἀπὸ τρία ὑποκείμενα, τὰ δύο ψηφισμένα ἀπὸ τὴν Βουλὴν (ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα πρέπει ἀναγκαστικῶς νὰ εἶναι μέλος αὐτῆς) καὶ τὸ τρίτον διωρισμένον ἀπὸ» ... «τὸν Λόρδ Μέγαν Ἀρμοστήν».⁴⁴ Εἰδικότερα ἡ Ἐπιτροπὴ ἐπιφορτίζε-
ται μὲ τὴν ἀναδιοργάνωση τῆς δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης καὶ τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας· εἶναι ἐκείνη ποὺ «θὰ προβάλλει τὰς ὀνοματίσεις τῶν Προ-
φессόρων κάθε κλάσεως, ὅλων τῶν Ὀφφικιάων καὶ Ἐπαγγελματικῶν τῆς Δημοσίου Ἀγωγῆς».⁴⁵ Μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ὀρίσθηκαν στις 23 Ἰουνίου, ὁ Ἀγγεὺλος Κόνταρης, ἀβουλεύτης Ἀγιομαυρίτης, ὁ ὁποῖος ἀνέλαβε καθήκοντα Προέδρου, ὁ ἱατρὸς Στάμος Γαγγάδης καὶ ὁ Νεόφυ-
τος Βάμβας.⁴⁶

«Ὁ ἑξαφνος διορισμὸς τοῦ Βάμβα», ποὺ ἦταν ἕως τότε καθηγητῆς τοῦ Γυμνασίου τῆς Κεφαλληνίας, «ὡς μέλος τῆς ἐπιτροπῆς ἐφάνηκε» ἀνε-
ξήγητος σὲ πολλοὺς καὶ φανεροὺς σὲ κάποιους. Καὶ δὲν ἦταν μοναχὰ μέλος

ἡ τελευταία ἔρχεται νὰ «ὀπομνήσῃ» «ὅτι διδακτικὸν βιβλίον τῆς Ἑλληνικῆς Συντά-
ξεως ἔν τε τοῖς Ἑλληνικοῖς Σχολείοις καὶ τοῖς Γυμνασίοις εἶναι «ἡ Πρώτη Περίοδος τοῦ περὶ Ἑλληνικῆς Συντάξεως» πονήματος τοῦ Καθηγητοῦ Κ. Κ. Ἀσωπίου, τὸ κοι-
νῶς «Μικρὸν Συντακτικὸν Ἀσωπίου» καλούμενον» (ἀναδημοσιεύεται στὴν ἀρχὴ τῆς 7ης ἐκδόσεως, Ἀθήνα 1870).

42. Γιὰ τὴν Ἰόνια Ἀκαδημία τὴν ἐποχὴ αὕτη βλ. πρόχειρα G. P. Henderson, *Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία*, μετφ. Φ. Κ. Βώρου, Κέρκυρα 1980, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν Ἱστορίαν τοῦ Γ. Τυπάλδου-Ἰακωβάτου (δ.π.).

43. *Atti emanati dal Terzo Parlamento degli Stati Uniti delle Isole Ionie... Prima Sessione tenuta nell'anno 1828*, Κέρκυρα 1828, σ. 56-62.

44. Στὸ ἴδιο, σ. 57.

45. Στὸ ἴδιο, σ. 58.

46. Ἡ σχετικὴ *Notificazione* δημοσιεύτηκε στὴν *Gazzetta*, ἀρ. φ. 549, τῆς 23 Ἰουνίου/5 Ἰουλίου 1828.

ἐπιτροπῆς ποὺ κατ' ἀρχὰς ὀνοματίσθηκε μὰ καὶ δάσκαλος τῆς Φιλοσοφίας στὴν Ἀκαδημία καὶ ἐπιστάτης τοῦ σπουδαστηρίου χῶρὶ ἀπὸ τόσες ἄλλες τιμὲς μερικῆς.⁴⁷ Ἡ ἀνάδειξη αὐτῆ τοῦ Βάμβρα στὰ ἀνώτατα ἀξιόματα ὀφειλόταν, ἂν πιστέψουμε τὴ μαρτυρία τοῦ Γ. Τυπάλδου-Ίακωβάτου, στὴν ὑποστήριξη τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Ἀρμოსτῆ Adam καὶ τῶν Ἀγγλων.⁴⁸

«Μὲ κεφάλι τὴν ἐπιτροπὴ ἐβάλθη» ἐμπρὸς ἡ κοινὴ παιδεία.⁴⁹ Ἀναδιοργανώθηκε ἡ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση καὶ τροποποιήθηκε τὸ προσωπικὸ τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας. Ὡστόσο δὲν ἔλειψαν οἱ ἀδικίες. Πολλοὶ καθηγητὲς τῆς Ἀκαδημίας στάλθηκαν νὰ διδάξουν στὰ γυμνάσια τῆς Κέρκυρας καὶ τῶν ἄλλων νησιῶν ἢ ἐξαναγκάσθηκαν σὲ παραίτηση. Ἐτσι, «χτιώντας χαμῶγια μὲ τὰ μάρμαρα τοῦ παλατιοῦ», ὅπως ἐπιγραμματικὰ τὸ διατυπώνει ὁ Γ. Τυπάλδος-Ίακωβάτος,⁵⁰ ὁ Φιλητῆς βρέθηκε διευθυντῆς τοῦ Λυκείου στὴ Ζάκυνθο καὶ ὁ Ἀσώπιος, ὕστερα ἀπὸ ταλαντεύσεις (ἦταν κι ἐκεῖνος νὰ φύγει γιὰ τὴν Κεφαλονιά), ἔμεινε στὴν Κέρκυρα ἀπλὸς καθηγητῆς τοῦ Λυκείου.

Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Ἀσώπιου μὲ τὸν Φαρμακίδη παρέχει ἀφθονα τεκμήρια τῆς ἀμοιβαίας δυσἀρέσκειας γιὰ τὰ τεκταινόμενα στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία, καὶ μάλιστα γιὰ τὸ ρόλο ποὺ διαδραμάτισε ὁ Βάμβρας. Ἐτσι ὁ Φαρμακίδης, ποὺ ὑπῆρξε κι ἐκεῖνος καθηγητῆς τῆς Ἀκαδημίας τὸ πρῶτο ἔτος τῆς λειτουργίας της (1824/1825), γράφει στὶς 7/19 Αὐγούστου 1828: «Διελύθη τελευταῖον ἡ πολυθρύλλητος Αἰώσιος Ἀκαδημία καὶ ἡ τρικέφαλος ἐπιτροπὴ διεδέχθη τὴν ἀρχοντίαν· οἱ δὲ προφέσσορες διεσπάρησαν τῇδε κακεῖσε. Χαίρω ὅτι σὺ ἔμεινες εἰς Κέρκυραν, ὡς καὶ τὸ ἐπρόσμενα· ἀλλὰ δὲν ἤξεύρω πῶς θέλει ὑπάγει ἡ μετὰ τοῦ πανσόφου συντροφία σας».⁵¹ Πάνσοφος εἶναι βέβαια ὁ Βάμβρας. Στὶς ἀρχὲς τοῦ φθινοπώρου (19.9/1.10), ἡ τύχη τοῦ Ἀσώπιου ταλαντεύεται πάντα καὶ ὁ Φαρμακίδης σχολιάζει τὸ γεγονός: «λυποῦμαι καὶ διὰ τοὺς ὁποίους δοκιμάσεις ἢ δοκιμάζετε πειρασμούς ἀπὸ τῆς καταράτου δοκησιοφίας καὶ

47. Γ. Τυπάλδος-Ίακωβάτος, ὁ.π., σ. 71.

48. Στὸ ἴδιο. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Βάμβρας πολιτογραφήθηκε «Ἰονικὸς ὑπήκοος» μόλις στὶς 31 Μαΐου 1828 (βλ. τὴν ἀντίστοιχη πράξη τῆς Γερουσίας στὴν *Gazzetta*, ἀρ. φ. 546, 2/14 Ἰουνίου 1828). Γιὰ τὴν πολιτεία του στὴν Κέρκυρα βλ. καὶ Γ. Δ. Μεταλληνός, *Τὸ ζήτημα τῆς Μεταφράσεως τῆς Ἀγ. Γραφῆς*, Ἀθήνα 1977.

49. Γ. Τυπάλδος-Ίακωβάτος, ὁ.π., σ. 73. Ἡ ἐναρξὴ ἐργασιῶν τῆς ἐπιτροπῆς ἔγινε στὶς 20 Ἰουνίου/2 Ἰουλίου 1828 (βλ. σχετικὴ *Notificazione* στὴν *Gazzetta*, ἀρ. φ. 550, 30 Ἰουνίου/12 Ἰουλίου 1828).

50. Ὁ.π., σ. 74.

51. Αἰκ. Κουμριανοῦ, ὁ.π., σ. 146.

ἀγυρτείας· πλησιάζει ὁ καιρὸς καθ' ὃν θέλουν εὐρεθεῖ τὰ μέσθ' αὐτῆς ἀνακαλύψεως καὶ ἐλέγχσεως τῶν δοκησισόφων ἀγυρτῶν καὶ ἀπατεώων. Ὑπομονή!»⁵² Τέλος ὁ Ἀσώπιος, μιλώντας στὶς 10 Νοεμβρίου γιὰ τὴν ἐνδεχόμενη ἀκόμη μετὰβασή του στὴν Κεφαλληνία, παρατηρεῖ εἰρωνικά: «Φαίνεται ὅτι ὁ ἱερολογιώτατος Κύριος Βάμβας ἐπιθυμεῖ νὰ μὲ τιμήσῃ καθιστῶν με διάδοχον εἰς ἐκεῖνον τὸν τόπον».⁵³

Ἡ δυσαρέσκεια αὐτὴ βρίσκεται, ἀσφαλῶς, στὴν ἀφετηρία τῆς πρωτοβουλίας νὰ ἐλεγχθεῖ ὁ Βάμβας καὶ ἡ *Γραμματικὴ* του. Ἡ ἐπίθεσις γίνεται σαφῶς καὶ ἀπὸ κάθε ἄποψη *pro domo sua*. Στὴ ρευστὴ κατάστασις τῶν εκπαιδευτικῶν πραγμάτων τοῦ Ἡνωμένου Κράτους, καὶ ἰδιαίτερα τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Guilford, βρέθηκε ἐγκάθετος, θὰ λέγαμε, ὁ Βάμβας νὰ παίζει ἡγετικὸ ρόλο. Ἐκεῖνος ποὺ εἶχε κριθεῖ ἀπὸ τὸν Κοραῖ μόνος ἱκανὸς νὰ ὀργανίσει Ἑθνικὴ Σχολή, κρίσις ποὺ εἶχε θίξει τὴν φιλοτιμία τῶν ἐν Ἑλλάδι λογίων, βρέθηκε σὲ θέσις νὰ ὀργανίζει τὴν ἐπτανησιώτικη παιδεία καὶ Ἀκαδημία.⁵⁴ Ἐπόμενο ἦταν νὰ θιγεῖ ἡ φιλοτιμία τῶν ἐν Κερκύρα λογίων· νὰ ἐνοχληθοῦν ὅσοι εἶχαν πάρει τὸ χρίσμα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἱδρυτὴ τῆς Ἀκαδημίας, ὅσοι μὲ προεξάρχοντες τὸν Ἀσώπιο καὶ τὸν Φιλητᾶ εἶχαν συμβάλει ἀποφασιστικὰ στὴ θεμελίωσή της καί, ξαφνικά, βρέθηκαν παραγκωνισμένοι. Ἐπόμενο καὶ νὰ ἐπιχειρήσουν νὰ πειράξουν τὸν Βάμβα ὅπως καὶ ὅπου μπορούσαν. Ὁ συσχετισμὸς δυνάμεων στὴν Ἐπιτροπὴ ποὺ ἔκρινε τὰ σχολικὰ βιβλία προφανῶς ἦταν τέτοιος ὥστε, παρὰ τὴν εὐνοϊκὴ γιὰ τὸν Βάμβα συγκυρία, ἐπέτρεψε νὰ τὸν πλήξουν καίρια, ἐμποδίζοντας τὴν ἀπὸ τεσσάρων ἐτῶν ἐκδομένην *Γραμματικὴν* καὶ τὸ ὑπὸ ἐκδοσὴ *Συντακτικόν* του ἀπὸ τὰ σχολεῖα.⁵⁵ ἔθιγαν ἔτσι ἅμεσὰ τὸ κύρος του καὶ τὸ κομπόδεμά του. Φυλλάδιο καὶ ἄρθρο ἔρχονταν, συνεπῶς, νὰ τεκμηριώσουν καὶ νὰ δικαιώσουν ἐκείνη τὴν ἀπόρριψή, καθιστώντας, συγχρόνως, μὲ τὴ δημοσιοποίησιν ἐντονότερο τὸ πλῆγμα κατὰ τοῦ κύρους τοῦ ἀντιπάλου.

52. Στὸ ἴδιο, σ. 153.

53. Στὸ ἴδιο, σ. 160.

54. Τὰ περὶ «ὀργανισμοῦ ἐθνικῆς σχολῆς», στὰ προλεγόμενα τῆς ἐπανεκδόσεως τοῦ Βεγκιρία, Παρίσι 1823, σ. ρδ'. Βλ. καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Θ. Φαρμακίδου στὴ *Γενικὴ Ἐφημερίδα* (πβ. ἐδῶ, σημ. 28), ὅπου καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τίς ἀντιδράσεις τῶν ἐν Ἑλλάδι λογίων (πβ. καὶ ἐδῶ, σημ. 40).

55. Σημειώνω ὅτι ὁ Γ. Τυπάλδος-Ἰακωβάτος ἐπισημαίνει πῶς ὁ Πρόεδρος Κόνταρης βρισκόταν σὲ διάστασις μὲ τὸν Βάμβα (ὁ.π., σ. 82) καὶ ὅτι ὁ Γαγγάδης συμφωνοῦσε πάντοτε μὲ τὴ γνώμη τοῦ Κόνταρη (στὸ ἴδιο, σ. 70).

Οί λογικές συνεπαγωγές εὐδιάκριτες καὶ δηλωμένες: ἐκεῖνος ποὺ ἀποδεικνύεται ἀνίκανος νὰ ὀργανίσει Γραμματική, εἶναι ἐντελῶς ἀκατάλληλος νὰ ὀργανίσει τὴν παιδεία. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὕτη εἶναι βέβαια χαρακτηριστική ἡ ἀντίδραση τῶν φίλων τοῦ Βάμβα, τοῦ Κοραῆ καὶ τοῦ Ρώτα: ὅταν μὲ τὴ σειρά τους δοκιμάζουν νὰ ἀπαντήσουν στὶς ἀλλεπάλληλες βολές ποὺ δέχεται ὁ Βάμβας, αὕτη τὴν ἴδια Γραμματική ἐπιζητοῦν νὰ ἐπιβάλουν ἐκεῖ ὅπου θεωροῦν ὅτι ἔχουν καλὴτερη πρόσβαση, στὰ σχολεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, ἀκριβῶς «διὰ νὰ σκάσουν οἱ ἐν Κερκύρα λόγιοι».

Σύγχρονη, λοιπόν, μὲ τὰ πρῶτα βήματα τῆς κεντρικῆς ρύθμισης τῶν εκπαιδευτικῶν πραγμάτων καθὼς καὶ τοῦ καθορισμοῦ τῶν διδασκτικῶν βιβλίων τόσο στὸ Ἰόνιο Κράτος ὅσο, κυρίως, στὴ σαφῶς εὐρύτερη ἀγορὰ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, ἡ ἐπίκριση τῆς Γραμματικῆς τοῦ Βάμβα ἀποτελεῖ, κατὰ τρόπο ἐντελῶς παραδειγματικό, καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα περιστατικά στὴ μακρὰ σειρά τῶν διενέξεων ποὺ ἔχουν ὡς ἀφορμὴ τὴν ἔγκριση τῶν σχολικῶν βιβλίων καὶ θὰ πυκνώνουν καθὼς προχωρεῖ ὁ αἰώνας. Δοθέντος ὅτι ὁ ἑλεγχος τῆς ἀγορᾶς τῶν συμβολικῶν ἀγαθῶν ἀποτελεῖ τὸ κατεξοχὴν μερίδιο ἐξουσίας ποὺ συναρτᾶται ἐξ ὅρισμοῦ μὲ τὴ φύση καὶ τὴ λειτουργία καθαυτῇ τῆς κοινωνικῆς ομάδας τῶν λογίων, στὴν περίπτωσι τοῦ μόνου ἐγκεκριμένου σχολικοῦ ἐγχειριδίου, προνομιακοῦ ἐργαλείου γιὰ τὴ χειραγώγηση τῶν συνειδήσεων, διακυβεύεται ἡ πιὸ ἀπτή καὶ ἄμεση ἐκδοχὴ τῆς ἐξουσίας αὐτῆς. Ἄν μάλιστα λογαριάσουμε ἀπὸ κοντὰ καὶ τὰ οἰκονομικὰ ὀφέλη ποὺ συναποκομίζει ὅποιος ἀποσπάσει τὴν ἄνωθεν ἔγκριση, τὰ ὁποῖα δὲν μποροῦν νὰ συγκριθοῦν, τουλάχιστον στὸν περασμένο αἰώνα, μὲ καμιάν ἄλλη ἀμοιβὴ τοῦ συγγραφικοῦ μόχθου, κατανοοῦμε τὴν σφοδρότητα τῶν σχετικῶν ἀντιπραθέσεων. Ἀντιπραθέσεις καὶ διενέξεις οἱ ὁποῖες, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὅταν μελετηθοῦν στὰ καθέκαστά τους, μποροῦν νὰ ἀναδείξουν τὶς ἐπαφές, τὶς διασυνδέσεις καὶ τὶς ἀλληλεξαρτήσεις τῆς λογιουσύνης μὲ τοὺς φορεῖς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Ἐξάλλου, στὴν περίπτωσι ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ, ἀναγνωρίζουμε κάποιες ἀπὸ τὶς σταθερὲς ποὺ διέπουν τὴ στρατηγικὴ τῶν συγκρούσεων ἀτόμων καὶ ομάδων, ὅπως εἰδικότερα διοχετεύονται μέσα ἀπὸ τὸ κανάλι τῆς βιβλιοκριτικῆς. Ἐννοῶ, πρῶτιστα, τὴν προσωπικὴ ἢ ιδεολογικὴ ἀντιπραθέσι, ἡ ὁποία μετατοπίζεται στὸ ἐπίπεδο τῶν κειμένων καὶ ἐμφανίζεται ὡς ἕρις φιλολογικὴ. Ἀσυνέπεια καὶ παραλογισμὸς ποὺ ὑποτίθεται ὅτι χαρακτηρίζουν τὴν πρακτικὴ καὶ τὶς ἰδέες τοῦ ἀντιπάλου καταδεικνύονται μὲ τὰ ὅπλα τῆς γραμματικῆς ἢ τῆς αἰσθητικῆς. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὕτη ἡ «βιβλιοκρισία», μὲ τὴ μορφὴ εἴτε ἄρθρου εἴτε αὐτόνομου δη-

μοσιεύματος ἀποτελεῖ, χωρίς ἀμφιβολία, τὸ κατεξοχὴν πρόσφορο σχῆμα.

Κοινὸς τόπος, ἄλλωστε, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ καὶ ἡ ἴδια ἡ τακτικὴ ποὺ προκρίνεται: ἀναφέρομαι στὸ τέχνασμα τῆς κλιμακωτῆς κριτικῆς ποὺ λειτουργεῖ πολλαπλασιαστικά. Ἐδῶ τὸ κρίνον ἐντυπο θὰ ἔδινε τὴν εὐκαιρία νὰ γίνεи ἐπιδοκιμαστικὴ παρουσίασή του στὸν τύπο, ἡ ὁποία, μὲ τὴ σειρά της, γίνεи ἀφορμὴ νὰ ἐπαναληφθεῖ ἡ κρίση —ἡ ἄλλοῦ καὶ νὰ ἐμπλουτισθεῖ στὰ βασικά της σημεῖα. Κρινόμενο καὶ κρίνον κείμενο ἔχουν, στὴν περίπτωση αὐτή, κοινὴ καταγωγὴ: συνιστοῦν ἐπιμέρους στάδια μιᾶς ἐνιαίας ἀρχικῆς πρωτοβουλίας.⁵⁶

Ἀπὸ τὴν ἐπίκριση τῆς Ποιητικῆς τοῦ Οἰκονόμου ὡς τὰ *Σούτσεια*, ὁ Ἀσώπιος ἀναδεικνύεται ἐπιδέξιος χρήστης καὶ τῆς στρατηγικῆς καὶ τῆς τακτικῆς αὐτῆς. Τὸ 1820 ὁ Οἰκονόμος, τὸ 1828 ὁ Βάμβας, τὸ 1853 ὁ Παναγιώτης Σούτσος βάλλονται ὡς δογματικοὶ δοκησίσοφοι καὶ ἐπικίνδυνα φιλόπρωτοι. Ὁ μηχανισμὸς εἶναι κοινός: ἀνώνυμη ἢ ψευδώνυμη βιβλιοκρισία, ποὺ ἀμβλύνει τὴν ἐντύπωση τῆς προσωπικῆς ἀντιπαράθεσης, πολλαπλασιάζοντας τὸν ἀντίκτυπό της μὲ κλιμακωτὲς παράλληλες ἢ ἐπάλληλες δημοσιεύσεις.⁵⁷

Ὡστόσο, ἐκτὸς ἀπὸ προσιτὸς καὶ καίριος στόχος, ἡ ἐπιλογή εἰδικὰ τῆς *Γραμματικῆς* γιὰ νὰ πληγεῖ ὁ Βάμβας ἦταν, τουλάχιστον γιὰ τὸν Ἀσώπιο, διπλὰ ἐνοχλημένο, καὶ ὑπὸ ἄλλη ἔννοια *pro domo sua*. Ἐκεῖ, ὅταν ἐρχόταν ἡ ὥρα, σκόπευε νὰ μετρήσει τίς δυνάμεις του. Ἀλλὰ ἐν τῷ μεταξῷ, τὸ πεδίο δὲν ἔπρεπε νὰ ἀφεθεῖ σὲ εὐκαιριακοὺς μύστες καὶ παρείσακτους πανεπιστήμονες, οἱ ὁποῖοι, μὲ τὴν εὐκολία ποὺ τοὺς διακρίνει, ἀκυρώνουν τὴν ἴδια τὴ σοβαρότητα τοῦ ἐγχειρήματος, καθὼς τὴν γραμματικὴν ὥσπερ *ἱερωσύνην παντός ἀνδρὸς εἶναι νομίζουσιν*. Ἐχομε δηλαδή, στὴν περίπτωσή αὐτή, τὸν ἐπαγγελματία λόγιο, τὸν ἐπιστήμονα κλασικὸ φιλόλογο, ποὺ προασπίζει τὸ ἐπαγγελματικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ του πεδίο ἀπὸ τοὺς

56. Πβ. ἀντίστοιχο τέχνασμα προσκηνοθετημένης, κλιμακωτῆς ἐπίθεσης ὅπως τὸ ἐκθέτει σὲ ἄλλη εὐκαιρία ὁ Θ. Φαρμακίδης, ἐπιστέλλοντας πρὸς τὸν Ἀσώπιο: «Ἦθελες κάμει πολὺ καλὸν ἂν ἡμπόρεις νὰ γράψῃς κατὰ Πελοποννησίων ἄρθρον ἀναπτύσσον καὶ τὸν παλαιὸν καὶ τὸν νέον χαρακτῆρα των, ὅστις δὲν διαφέρει κατ' οὐδὲν» ... «Αὐτὸ τὸ ἄρθρον ἡμποροῦσε νὰ ἐκδοθῇ ἥτοι εἰς τὸν Φίλον τοῦ Νόμου ὡς ἐλευθεριάζοντα ἢ εἰς τὸν Constitutionnel, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐλάμβανα ἐγὼ ἀφορμὴν ἀναιρέσεως καὶ ἀνέπτυσσα πολλὰ κατὰ σχῆμα ρητορικόν» (Αἰκ. Κουμαριανοῦ, *ὁ.π.*, σ. 132· ἡ ἐπιστολὴ τῆς 18ης Δεκεμβρίου 1826).

57. Γιὰ τὴν Ποιητικὴ καὶ τὰ *Σούτσεια* πβ. ἐδῶ, σημ. 2. Στὴν περίπτωση τῆς Ποιητικῆς μικρὴ παραλλαγή: υἱοθετεῖται ξένο κρίνον κείμενο, ἐπαινετικὸ, τὸ ὁποῖο λειτουργεῖ ὡς ἀφορμὴ τοῦ σχολίου ποὺ ἀκολουθεῖ: σχόλιο ποὺ ἀκυρώνει τὸν ἔπαινο.

ἐρασιτέχνες συμπιλητὲς παλαιῶν τύπου. Ἐπιδεικνύει ἔτσι, διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς, τὴν ἐπιμονὴ καὶ τὸ μόχθο πού ἀπαιτεῖ ἡ τέχνη του γιὰ νὰ κατακτηθεῖ καὶ νὰ ἀποδώσει, καὶ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀξιοδοτεῖται ἑμμεσα καὶ ἐπικυρώνεται ἡ τέχνη ἢ ἴδια καὶ τὸ status καθαυτὸ τοῦ ἐπαγγελματία λόγιου.

Ἐκεῖνο ἐπομένως πού, σὲ τελευταία ἀνάλυση, βρίσκεται στὸ στόχαστρο τῶν ἐν Κερκύρα λογίων καὶ τοῦ Ἀσώπιου εἰδικότερα εἶναι ὁ πάσης φύσεως καιροσκοπισμὸς τοῦ Βάμβα, καιροσκοπισμὸς στὴ ζωὴ καὶ στὴν ἐπιστήμη. Στὸ σημεῖο αὐτό, φυσικά, φίλοι καὶ ὁμόφρονες, συναντιοῦνται μὲ τὸν Φαρμακίδη. Ἀναφέρομαι ἀσφαλῶς στὸ ἄρθρο τοῦ Α.Ζ. στὴ *Γενικὴ Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος*, τὸ ὁποῖο δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχει ὡς ἀφορμὴ, μεταξὺ ἄλλων, καὶ τὴ δυσαρέσκεια πού προκαλέσει ἡ παρουσία τοῦ Βάμβα στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία.⁵⁸ Ἐτσι μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ στιγμή πού ἐπιλέγεται γιὰ νὰ γίνη ἡ ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Βάμβα. Βέβαια, ὁ Φαρμακίδης ἔχει παλαιὰ κρατούμενα καὶ αὐτὰ ἐκθέτει: τὴν πολιτεία τοῦ Βάμβα στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, τὴν «αἰσχρότητα τῆς φυγῆς». Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία θὰ δράσει ἀπλῶς ὡς καταλύτης. Μόνον πού ἐδῶ, παράλληλα μὲ τὸν κάθε εἶδους καιροσκοπισμὸ τοῦ Βάμβα, στὸ στόχαστρο βρίσκεται καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κοραΐς: ἡ φιλοπροσωπία πού ἐπιδεικνύει στὴν περίπτωση τοῦ Βάμβα, θίγοντας τὴ φιλοτιμία τοῦ ἴδιου τοῦ Φαρμακίδη ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν ἐν Ἑλλάδι λογίων, καὶ «ὁ χιωτισμὸς τοῦ ὁ ἀνυπόφορος»,⁵⁹ ὁ ὁποῖος, λίγους μῆνες μετὰ τὴ δεύτερη ἀποτυχμένη ἐκστρατεία στὴ Χίο, ἤχεϊ ἐντελῶς παρὰταιρα.⁶⁰

Ὅταν γράφει τὸ ἄρθρο τῆς *Γενικῆς Ἐφημερίδος*, ὁ Φαρμακίδης ἔχει ἤδη στὰ χέρια του τὸ χειρόγραφο τῆς ἐπίκρισης τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ Βάμβα. Ὅταν γράφει τὸ ἄρθρο πού δημοσιεύουμε ἐδῶ, ὁ Ἀσώπιος ἴσως γνωρίζει ὅτι ὁ Φαρμακίδης σκοπεύει νὰ τὸν «μαστίσει διὰ τῆς ἐφημερίδος», καὶ νὰ ἀφῇσει αἰχμὲς γιὰ τὸν Μέγα Χιώτη.⁶¹ Οὕτως ἢ ἄλλως, συντονισμένες ἢ μὴ, οἱ δύο ἐπιθέσεις θὰ λειτουργοῦσαν συμπληρωματικά. Κάτι τέτοιο ἄλλωστε μᾶς ἐπιτρέπει νὰ υποθέσουμε τὸ γεγονὸς ὅτι καθένας ἀπὸ τὴ σκοπιά του, λιγότερο ἢ περισσότερο ἀκροθιγῶς, θέτει τὸ πρόβλημα πού θὰ ἀναπτύξει ὁ ἄλλος: τὴν κοραϊκὴ φιλοπροσωπία ὁ Ἀσώπιος, τὴ γραμματικὴ ἀθθεντία ὁ Φαρμακίδης.⁶²

58. Πβ. ἐδῶ, σημ. 28.

59. Αἰκ. Κουμαριανοῦ, ὁ.π., σ. 164.

60. Πβ. τὸ ἴδιο, σ. 141.

61. Στὸ ἴδιο, σ. 162, 163-164.

62. Μεταγενέστερα τεκμήρια τῆς ἀμοιβαίας ἀντιπάθειας τοῦ Φαρμακίδη καὶ τοῦ

Ἄς ξαναγυρίσουμε ὅμως στὸν Λόγιο Ἑρμῆ καὶ τὴ Νέα Περίοδο, στὴν Αἴγινα τοῦ 1829. Ὅπως ρητὰ τὸ ἐκθέτει ὁ Ἀσώπιος, ὁ Λόγιος Ἑρμῆς τῆς Βιέννης ὑπῆρξε τὸ ὄργανο, ἄξονας ἀναφορᾶς καὶ κοινὸν ταμεῖον, μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐκφράστηκε ἡ προϋπάρχουσα κοινότητα τῶν λογίων· ὄργανο ποὺ μὲ τὴ σειρά του ἐπέδρασε στὴν αὐτογνωσία τῆς κοινότητάς, τὶς σχέσεις στοῦ ἐσωτερικοῦ της καὶ τὴ δυναμικὴ τῆς παρέμβασής της. Ἀνάλογες ἀνάγκες καλεῖται νὰ ἐξυπηρετήσῃ καὶ ἡ Νέα Περίοδος. Καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶναι ἐνδεικτικὸ ὅτι τόσο ὁ Ἀσώπιος ὅσο καὶ ὁ Φαρμακίδης, στὴ διμέτρωτη ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ Βάμβα, μιλοῦν ἐν ὀνόματι ὅλων τῶν φιλομαθῶν καὶ τῶν λογίων. Ἐντούτοις οὔτε αὐτὴ ἡ ἀνάγκη ἐκφράσῃ καὶ παρέμβασῃ τοῦ «συλλογικοῦ σώματος τῶν λογίων»⁶³ τῶν ὁποίων ἔχουν ἐπίγνωση, οὔτε οἱ κοινὲς στοχεύσεις τῶν ἄλλοτε οὐσιαστικῶν συνεκδοτῶν τοῦ Λόγιου Ἑρμῆ,⁶⁴ ἔτσι ὅπως καταδεικνύονται ἀκριβῶς στὴν περίπτωση τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἀντιμετώπισης τοῦ Βάμβα, δὲν ἄρκεσαν γιὰ τὴ θεοφάνεια τοῦ περιοδικοῦ.

Ἐπιθυμώντας νὰ ξαναπιαστεῖ τὸ νῆμα ποὺ ἔκοψε ἡ Ἐπανάσταση, μέσα στὴ σχετικὴ εὐφορία τῆς πρώτης καποδιστριακῆς περιόδου, ὁ Ἀσώ-

Βάμβα ἔχουμε στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Φαρμακίδη πρὸς τὸν Ἀσώπιο. Σταχυολογῶ: 8.5.1832, «Μανθάνω ὅτι ὁ Μπάμπας παρητήθη καὶ ἔρχεται εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καλῶς νὰ ὀρίσῃ· ἀλλὰ Κέρκυραν δὲν εὐρίσκει» (στὸ ἴδιο, σ. 168)· 31.10.1833, «Ὁ σοφὸς Βάμβας προσκληθεὶς παρὰ τῶν συμπολιτῶν του Χίων, ὡς συστημένος παρὰ τοῦ ἡδὴ ἀποθνησκύοντος ἀρχιεπίου, σχολαρχεῖ εἰς Σύραν» ... «Ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ θέλουν διαδοθῇ τὰ φῶτα εἰς τὴν σκοτισμένην Ἑλλάδα. Ἄν δὲν ἔπαυον αἱ ἐφημερίδες ἤθελον γράψῃ περὶ αὐτοῦ. Ἀλλὰ γράψῃ σύ, καὶ πέμπε μοι ὅ,τι γράψῃς. Θέλεις γράψῃ καλῆτερά μου, καὶ ἂν ὅ,τι γράψῃς ἦναι φιλολογικὸν ἐκδίδεται διὰ τοῦ εἰς φιλογολικὴν ἐφημερίδα μεταβαλλομένου Τριπολέμου. Ὁ Ἥλιος κατὰ Βάμβα δὲν λέγει τί· διότι ἐκδίδεται παρὰ μαθητῶν τοῦ Βάμβα» (Ἀρχεῖο Ἀσωπίου, Ἀσ. 224)· καὶ στίς 4/16.3.1834, «Ὁ δ' ἀσκήδης Βάμβας φιλοσοφεῖ εἰς Σύραν καὶ ἀργυρολογεῖ κατὰ τὴν φιλοσοφίαν του καὶ παρὰ τῶν μωρῶν βιβλιοκαπῆλων» ... «Ἄν καὶ οἱ σοφοὶ οὗτοι διορισθῶσι καθηγηταὶ εἰς τὸ πανεπιστήμιον ἐπροκόψαμεν» (Ἀρχεῖο Ἀσωπίου, Ἀσ. 225). Γιὰ τοῦ Βάμβα τὰ αἰσθήματα πρὸς τὸν Φαρμακίδη βλ. τὴν ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Ι. Ρώτα τῆς 15.4.1833 ποὺ δημοσιεύεται ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ (*Δύο φίλοι*, ὁ.π., σ. 49-50).

63. Πβ. Κ. Θ. Δημαρᾶς, Πρόλογος στὴν ἀνατύπωση τοῦ Λόγιου Ἑρμῆ ἀπὸ τὴν Ἑταιρεία Ἑλληνικοῦ Λογοτεχνικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Ἀρχεῖου (τ. Α', Ἀθήνα 1988, σ. 7).

64. Οἱ Ἕλληνες φοιτητὲς ποὺ συγκεντρώθηκαν στὴ Γοττίνγη τὴ διετία 1819-1821, μὲ προσεζάρχοντες τὸν Ἀσώπιο καὶ τὸν Φαρμακίδη, συνεπικουροῦν μὲ κάθε τρόπο τὸν Λόγιο Ἑρμῆ, δίνοντας οὐσιαστικὰ τὸν τόνο τῆς περιόδου αὐτῆς. Σχετικὸς φάκελος μὲ τεκμήρια ποὺ ἔχω συγκεντρώσει κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Ἀσωπίου ἐλπίζω κάποτε νὰ δημοσιευτεῖ.

πιος παρακινεί τον Φαρμακίδη «έν ᾧ εἶναι καὶ ὁ Κοκκινάκης αὐτοῦ»⁶⁵ νὰ καταπιαστεῖ καὶ πάλι μετὰ τὸν Λόγιο Ἑρμῆ. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο θέλησε νὰ ἐνταχθεῖ τὸ δικό του κείμενο, καὶ παρ' ὅλη τὴ ρητὴ ἄρνηση τοῦ Φαρμακίδη ἐξακολουθεῖ νὰ σκηνοθετεῖ μιὰ Νέα Περίοδο. Εἶδαμε ὅτι κατὰ πάσα πιθανότητα τὸ φυλλάδιο δὲν κυκλοφόρησε, καὶ δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι ὁ Λόγιος Ἑρμῆς, ὡς φιλολογικὴ ἐφημερὶς «ἐπὶ δούλης Ἑλλάδος ἀκμάσας δὲν ἀντικατεστάθη ἐπὶ αὐτῆς ἐλευθέρως», ὅπως διαπιστώνει μετὰ ἀρκετὴ δόση πικρίας ὁ Ἀσώπιος 20 χρόνια ἀργότερα.⁶⁶ Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς τεχνικὲς καὶ οἰκονομικὲς δυσκολίες, τὶς ὁποῖες ὁ Φαρμακίδης εἶναι σὲ θέση νὰ σταθμίζει καλύτερα ἀπὸ τὸν Ἀσώπιο, παράλληλα ζεῖ καὶ βιώνει ἕνα περιβάλλον ὅπου οἱ προεπαναστατικὲς συσπειρώσεις ἔχουν πάψει νὰ εἶναι δεδομένες. Ἀρκεῖ νομίζω, νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ὁ Κοκκινάκης, ἐκεῖνος δηλαδὴ ποὺ ἡ παρουσία του στὴν Αἴγινα τροφοδοτεῖ τὸν ἐνθουσιασμό τοῦ Ἀσώπιου, εἶναι αὐτὸς ποὺ πληροφορεῖ τὸν Κοραῖ ποιὸς κρύβεται πίσω ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ Α.Ζ. τῆς Γενικῆς Ἐφημερίδος.⁶⁷ Ἰσως βέβαια, στὴν περίπτωση αὐτῇ, ἡ ἀποθέσις ποὺ ἐπικαλεῖται ὁ Ἀσώπιος δύσκολα νὰ μπο-

65. Αἴκ. Κουμαριανοῦ, ὁ.π., σ. 161.

66. Κ. Ἀσώπιος, *Ἱστορία τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων*, Ἀθήνα 1850, σ. 384. Ἐπιστημαίνω ὅτι ἡ φράση ὁλοκληρώνεται μετὰ τὰ ἐξῆς: «μόνον τοῦ Φιλολογικοῦ Συνεδήμου παρέχοντος εἰς τοῦτο χρηστάς ἐλπίδας». Θυμίζω ἐδῶ ὅτι τὸ 1839 σχεδιάζεται νὰ ἐκδοθεῖ στὴν Ἀθήνα περιοδικὸ μετὰ τὴν ἐπωνυμίαν Λόγιος Ἑρμῆς (Εἰσαγωγή τοῦ Ἑμμ. Φραγκίσκου στὴν ἀνατύπωση τοῦ Λόγιου Ἑρμῆ, ὁ.π., σ. ιγ'). Ὅπως πληροφορήθηκα ἀπὸ τὸν Δ. Ἀντωνίου καὶ τὸν Ἑμμ. Φραγκίσκο, στὸ ἀταξινόμητο Ἀρχεῖο Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν τῶν Γ.Α.Κ. σώζεται σχετικὸς φάκελος. Τὸ περιεχόμενό του ἀξίζει νὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο αὐτόνομης ἀνακοίνωσης ἡ ὁποία θὰ τοποθετοῦσε, ἐνδεχομένως, τὴν προσπάθεια αὐτῇ, ὅπως ἐξᾴλλου καὶ τὸν Φιλολογικὸ Συνέδημο, στὶς διαδοχικὲς ἀπόπειρες, λιγότερο ἢ περισσότερες ἐπιτυχημένες, τῆς ἐλλαδικῆς κατεστημένης λογιουσύνης νὰ διαμορφώσει τὸ φιλολογικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ περιοδικὸ τῆς ὁργάνου. Ἐπιστημαίνω πάντως ὅτι στὴν περίπτωσιν τοῦ Λόγιου Ἑρμῆ τοῦ 1839, ἡ ἐπωνυμία δὲν διεκδικεῖ τὴ συνέχεια. Ὁ τίτλος ἔχει γίνει πλέον σύμβολο. Τὸ περιβάλλον ἀπὸ τὸ ὁποῖο πηγάζει ἡ προσπάθεια ἀλλὰ καὶ οἱ στοχεύσεις διαφέρουν.

67. *Ἀλληλογραφία*, ὁ.π., τ. Σ', ἐπιστολὲς ἀρ. 1345 τῆς 6.4.1829 πρὸς Ι. Ρώτα (σ. 135), ἀρ. 1349 τῆς 30.4.1829 ἀπὸ Ζ. Βλαστό καὶ Ι. Ρώτα (σ. 139), καὶ ἀρ. 1353 τῆς 14.5.1829 πρὸς Ι. Ρώτα καὶ Ζ. Βλαστό (σ. 143). Αὐτὰ μάλιστα, σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Κοραῖ πρὸς τὸν Φαρμακίδην τῆς 8.12.1826 (στοῦ ἴδιου, τ. Ε', ἀρ. 1223) ὅπου ἐπικυρώνεται προηγουμένη ἀπόφασις τῶν φίλων τῆς Τεργέστης νὰ τὸν κατὰστήσουν «οἰκονόμου» τῶν ἐκδόσεων τοῦ Κοραῖ, καὶ τὴν μεταγενέστερη ἄρση τῆς εὐνοίας αὐτῆς (στοῦ ἴδιου, τ. Σ', ἐπιστολὲς ἀρ. 1318 τῆς 18.8.1828 πρὸς Ι. Ρώτα καὶ Ζ. Βλαστό, σ. 102, ἀρ. 1322 τῆς 17.9.1828, σ. 107, καὶ ἰδίως, μετὰ σαφὴ ἀλλαγὴν στὸν τόνο ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Κοκκινάκη, ἀρ. 1360 τῆς 27.7.1829 πρὸς Ι. Ρώτα, σ. 152).

ρεῖ νὰ συντελεστεῖ: ἡ στάση τοῦ Κοκκινάκη ὑπαγορεύθηκε προφανῶς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι Χῖος αὐτός, βρέθηκε ἐξ ὀρισμοῦ μὲ τοὺς βαλλόμενους Χίους.⁶⁸ Πάντως, τὸ αἰσιόδοξο ἐκεῖνο κλίμα τῆς, ἐπιφανειακῆς ἔστω, σύμπνοιας, τῆς εὐρύτερης δυνατῆς συμμαχίας, τὸ ὁποῖο ἔθρεψε τὸν Λόγιο Ἑρμῆ προεπαναστατικὰ εἶχε χαθεῖ ἀνεπιστρεπτί. Καὶ εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς ποῦ ὁ Φαρμακίδης, ἀπὸ τὴν Αἴγινα, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1829, μπορεῖ νὰ τὸ γνωρίζει, ἐνῶ ὁ Ἀσώπιος, στὴν Κέρκυρα, τὴν ἴδια στιγμή μοιάζει νὰ τὸ ἀγνοεῖ.

«Παρήλθεν ὁ καιρὸς, ὁ τωρινὸς ἀκόμη δὲν εἶναι εὐνοϊκὸς καὶ τὸ μέλλον ἄδηλον» γράφει ὁ Φαρμακίδης στὸν Ἀσώπιο, ἀναφερόμενος στὴν ἐπιδιωκόμενη ἐπανεκδόση τοῦ Λόγιου Ἑρμῆ.⁶⁹ Τὸ νῆμα ποῦ ἔκοψε ἡ Ἐπανάσταση δὲν μποροῦσε εὐκολὰ νὰ ξαναπιαστεῖ. Μὲ καιρὸ καὶ μὲ κόπο θὰ γνέθονταν ἀπ' τὴν ἀρχὴ μὲ νέα ὕλικά καὶ νέα κλώση. Ἡ ἀποτυχία τοῦ ἐγχειρήματος εἰκονογραφεῖ ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν ἀνακολούθια.

Τὸ μέγεθος τοῦ κατακλυσμοῦ ποῦ σήμανε ἡ Ἐπανάσταση δὲν ἦταν ἐξαρχῆς αὐτονόητο οὔτε ἔγινε ἀπὸ ὅλους τὴν ἴδια στιγμή, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ τὴν ἴδια ἔνταση ἀντιληπτό. Ἡ συνειδητοποίηση τῆς ριζικῆς ἀνατροπῆς τοῦ σκηνικοῦ στάθηκε ἀργή καὶ ἐπώδυνη. Καὶ μπορεῖ ὅσοι βρέθηκαν μέσα στὴν κιβωτό, σὰν τὸν Φαρμακίδη, νὰ εἶχαν προνομιακὴ θέση γιὰ νὰ παρατηροῦν τὰ τεκταινόμενα, καὶ αὐτὸ νὰ ἐξηγεῖ στάσεις καὶ συμπεριφορές. Προνομιακὴ σὲ σύγκριση μὲ ὅλους τοὺς ἀναβαθμούς τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ. Οἱ ταχύτατες ὁμῶς ἀλλαγές, γιὰ νὰ γίνουν καταληπτές, ἀπαιτοῦσαν μιὰ διαρκὴ προσαρμογὴ τῶν νοητικῶν ἐργαλείων, ἡ ὁποία θὰ ἀποτελοῦσε τὴν ἀναγκαία καὶ ἱκανὴ συνθήκη γιὰ τὴν προσαρμογὴ τῶν στρατηγικῶν καὶ τὴν ἀποτελεσματικὴ δράση τῶν κοινωνικῶν ομάδων. Οἱ ἀδράνεις δὲσκόλα μποροῦσαν νὰ ξεπεραστοῦν στὴν προοπτικὴ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς γενιᾶς.

Ἔτσι ἡ ἐλληνικὴ λογιосύνη, ἐκεῖνη ποῦ ἀνδρώθηκε στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα, ἔζησε τὴν ἀνάταση καὶ τοὺς εὐρεῖς ὀρίζοντες τοῦ ἐλληνισμοῦ στὴν

68. Ἄς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ Κοκκινάκης ἦλθε στὴν Ἑλλάδα τὴν ἀνοιχτὴ τοῦ 1828, ὅστερα ἀπὸ ἐπανειλημμένες σχετικὲς συστάσεις τοῦ Κοραῖ (πρῶτὴ σχετικὴ μνεία στὴν Ἀλληλογραφία, ὁ.π., τ. 5', σ. 54, σὲ ἐπιστολὴ τῆς 11.11.1827 πρὸς τὸν Ι. Ρῶτα, καὶ στὴ συνέχεια, σ. 88, 92) καὶ ὅτι συμμετεῖχε ἐνεργῶς στὶς κινητοποιήσεις τῶν παρεπιδημούντων Χίων (τεκμήριο ἀποτελεῖ ἡ ὑπογραφή του σὲ κείμενο ποῦ στέλνουν στὸν Κοραῖ οἱ «Συμπολῖται» του «καὶ Δημογέροντες τῶν Χίων» ἀπὸ τὴ Σύρα στὶς 15 Ὀκτωβρίου 1828, Ἀλληλογραφία, ὁ.π., σ. 111).

69. Αἰκ. Κουμαριανοῦ, ὁ.π., σ. 161.

περίοδο τῆς κορύφωσης τοῦ διαφωτισμοῦ, ἡ γενιὰ τοῦ *Λόγιου* *Ερμῆ*, τοῦ *Ἀσώπιου* καὶ τοῦ *Φαρμακίδη*, ἔχασε τὴν πνοή ποῦ τὴ θέρμαινε. Ἡ περιθωριοποίηση ὑπῆρξε γιὰ ὁρισμένους ἡ φυσικὴ συνέπεια τῆς ἀποδιάρθρωσης τῶν δικτύων. Ἄλλοι κατόρθωσαν νὰ ἀνασυνταχθοῦν καὶ μάλιστα νὰ βρεθοῦν στὸ ἐπίκεντρο τῶν μετεπαναστατικῶν ἐξελιζέων. Ὁ λόγος τους ὅμως προοδευτικὰ ἀπονευρώθηκε, ἔγινε ἀνενεργός. Ὁ κώδικας εἶχε ἀλλάξει κι ἐκεῖνοι, ἀνεπαισθήτως, βρέθηκαν νὰ ἀφομοιώνονται ἀπὸ μιὰ νέα τάξη πραγμάτων τῆς ὁποίας τὸ ρυθμὸ καὶ τὴ δυναμικὴ ἀδυνατοῦσαν νὰ ἐλέγξουν. Νεώτεροι θὰ τοὺς διαδέχονταν, μὲ προσφορότερα ἐργαλεῖα σκέψης καὶ δράσης καί, συνεπῶς, μὲ μεγαλύτερες πιθανότητες ἐπιτυχίας στὸ πεδίο τῆς ὁσμώσης καὶ τῶν τελεσφόρων συγκερασμῶν.

ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Οἱ ἐπιστολὲς ποὺ ἀκολουθοῦν προέρχονται ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Ἀσώπιου. Ἡ πρώτη (σχέδιο ἐπιστολῆς, Ἀσ. Σύμμεικτα 18, φ. 2) καταλαμβάνει τὸ πρῶτο φύλλο διφύλλου ὅπου ἀκολουθοῦν, μὲ ἡμερομηνία 3.11.1828, δύο ἀκόμη σχέδια («Ἐκλαμπρότατε», «Πανιερώτατε»). Ἡ δεύτερη (Ἀσ. 1770), καθαρογραμμένη, μὲ τὸ ὄνομα τοῦ παραλήπτη στὸ verso καὶ ὑπόλοιπο σφραγίδας, φαίνεται ὅτι ἐπιστράφηκε ἀργότερα στὸν ἀποστολέα της.

Οἱ γωνιώδεις ἀγκύλες δηλώνουν χωρὶς διαγγραμμένο στὸ πρωτότυπο.

1

Κερέζα 29 8βρίου 1828. Ν.

Φίλτατε Θεόκλητε,

Τὰ διάφορα γράμματά σου, ποῖα πρῶτα καὶ ποῖα ὕστερα ἔλαβα σχεδὸν ὅλα. Ἀλλὰ μετὰ λύπης μου μεγάλῃς δὲν ἠδυνήθην νὰ εὗρω ἔκτοτε εὐκαιρίαν ἀσφαλῆ νὰ σὲ στείλω τὸ ζητηθὲν βιβλίον διότι τίς ὑπῆγαιεν εἰς Σύραν, τίς εἰς Ναβαρίνον καὶ τίς ἀλλαχοῦ, ὥστε δὲν ἠμποροῦν νὰ τὸ ἐμπιστευθῶ εἰς οὐδένα, διςείρετον μάλιστα ὄν, καὶ ἐπομένως ἐπίζηλον. Ἡμποροῦσα εὐκολώτερα νὰ τὴν στείλω κατ' εὐθείαν εἰς Βενετίαν ἀπὸ ἐδῶ. Ἀλλ' ἔβλεπα πάλιν ὅτι ἦτον ἀνάγκη νὰ τὴν ἔχῃς αὐτοῦ διὰ νὰ κάμῃς καμμία διόρθωσιν. Ἐννοεῖς λοιπὸν εὐκόλα ὅτι πᾶσα ἐπιστολή σου ἦτον δι' ἐμὲ νέα πληρὴ μὴ δυνάμενον νὰ σὲ εὐχαριστήσω κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν μου. Μίαν μόνην παρηγορίαν εἶχα, τὴν ἐλπίδα ὅτι Κ. Κεφαλᾶς ὁ φίλος μας μετὰ τοῦ ὁποίου τὴν ἀναχώρησιν ἔλαβα γράμμα σου περὶ τῆς τοῦ βιβλίου ἀποστολῆς, ἐρχόμενος αὐτόθι ἔφερε μαζί του τὴν χρησιμομάθειαν ταύτην. Τὸ πρωτότυπον οὐτε ἔλαβα, καὶ ἴσως οὐτε λήψομαι. Τώρα ἀπεγνωσμένος νὰ εὗρω ἄλλο μέσον τὸ στέλλω μὲ τὸ καράβιον τὸ ὁποῖον φέρει αὐτοῦ τὰς ἀπελευθέρους γυναῖκας καὶ τὰ παιδία. Μία ἐξ αὐτῶν ὀνομάζεται Σωσάννα ἢ Σιάννα, γυνὴ τοῦ ποτὲ Ἀθανασίου Δράκου. Εἰς αὐτὴν παραδίδω τοὺς τέσσαρες τόμους τῆς τοῦ Ἰάκωφ χρησιμομαθείας, καὶ φρόντισε νὰ τοὺς παραλάβῃς.

Διορθώσεις επιδέχεται βέβαια τὸ βιβλίον πολλές· ἀλλὰ εἶμαι καὶ ἐγὼ τῆς αὐτῆς γνώμης νὰ τὸ τυπώσῃς ὥς εἶναι ἀφίνων τὴν καλλιωτέραν ἔκδοσίν του εἰς καιροὺς καλλιωτέρους. Διὰ τοῦτο σὲ συμβουλεύω νὰ μεταχειρισθῇς ὥς βάσιν τὴν Γραμματικὴν τοῦ Βουτιμάννου, τὴν ὅποιαν παρακάλεσε τὸν κυβερνήτην νὰ μετατυπώσῃ μετὰ τῆς Χρηστομαθείας· διότι ἀλλέως θὰ εἶναι δύσκολον. Εἰς τὴν τρίτην δυνατόν νὰ γένωσι καλλιώτερα. Τῶν ἐνδεχομένων νὰ τυπωθοῦν καὶ ἐνταῦθα τὰ βιβλία ταῦτα, ἂν τῷ ὄντι εἰσαχθῶσιν εἰς τὰ κοινὰ σχολεῖα· ἀλλὰ σὺ ἀκολουθεῖς τὸ ἔργον σου. Εἰς ἓνα μικρὸν πρόλογον εἰπὲ τὰς δυσκολίας, καὶ ὑποσχέσου [μεταρρυθμίσαι. <Περὶ ἐδικῆς μου Γραμματικῆς μὴ εἶπης οὐδὲ λόγον.>]

Τὰ τῆς ἀκαδημίας μ' ὄλον ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας ἔπρεπε νὰ γένῃ ἡ ἔναρξις τῶν μαθημάτων δὲν ἤξεύρομεν τίποτε. Οὔτε οἱ διδάσκαλοι ὠνοματίσθησαν ἀκόμη, οὔτε τὸ σεμινάριον ἔγινε. Μαθηταὶ παρὰ τοὺς ὑποτρόφους ἀναγνώστας δὲν ὑπάρχουν. Ὁ Β. ἐκήρυξεν ἀδιάλλακτον πόλεμον διότι δὲν ἐσυστήσαμε τὴν Γραμματικὴν του εἰς τὰ σχολεῖα. Τὸ παρελθὸν καλοκαίριον δὲν ἦτον τὸ εὐτυχέστερον εἰς ἐμέ. Διὰ νὰ μὴ εἴπω τίποτε περὶ ἐμοῦ ἢ συμβία μου εἶχεν ἐνόχλησιν, ὅχι ὁμως ἐπικίνδυνον, ὁ δευτερότοκος υἱός μου ἦτον ἐτοιμοθάνατος, καὶ ἐτοιμοθάνατος καὶ ἡ πενθερά μου καὶ εἶχαμε καὶ ἔλληψιν ὑπὲρ αὐτοῦ. Καὶ αὕτη μὲν σὲ ἀφήκε χρόνους μακαρισθεῖσα πρὸ ἑβδομάδος μῆς. Ὁ υἱός μου ἀνέλαβε, καὶ οὕτως ἀρχίζομεν πάλιν νὰ συστηματικώμεθα ἔπειτα ἀπὸ πεντάμηνον ἀνησυχίαν, ταραχὴν, καὶ δαπάνην καὶ τὰ λοιπὰ.

Τὸ περὶ Ἑλλάδος δράμα ὅσον ὑπάγει περιπλέκεται, καὶ δὲν ἤξεύρω πῶς ἔχει νὰ λυθῇ. Εὐχόμαι νὰ γένῃ ἐπ' ἀγαθῷ.

2

Κύριε Πετράκη,

Οἱ λόγοι, τοὺς ὁποίους σᾶς ἐπαρακάλεσα νὰ σημειώσῃτε εἰς τὸν κύριον Φιλητᾶν, εἶναι οἱ ἀκόλουθοι :

«Ἐλαβα γράμμα παρὰ Φαρμακίδου, εἰς τὸ ὅποιον μὲ φανερώνει ὅτι ἔλαβε τὰ χειρόγραφα του, καὶ ὅτι θέλει ἐπιχειρησθῇ τὸ ἔργον. Νομίζει δὲ ὅτι χρειάζονται εἰκοσιπέντε ἔως τριάκοντα τάλαρα· ἴσως καὶ ὀλιγώτερα. Ὁμίλησα περὶ τούτου τὸν Πρ. Αὐτὸς δὲ δύο φοραῖς μὲ εἶπεν ὅτι θέλει φροντίσει αὐτὸς (δὲν εἶχαν ἀρχίσει ἀκόμη τὰ μαθήματα). Ἐκτοτε δὲ ἄλλην τρέπεται καὶ οὐδὲ προσβλέπων ἀξιοῖ. Ὅθεν τί νομίζεις; Ἐγὼ νομίζω ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑπομείνωμεν νὰ ὑπάγουν οἱ κόποι εἰς μάτην. Ὅθεν ἂν εἶσαι ὁμογνώμων γράφε καὶ ἐνήργει κατ' αὐτό· καὶ ἐγὼ γράφω ὁμοῦ καὶ συνεργῶ. Εἰ δὲ μὴ νὰ τὸν γράφωμεν νὰ μὴν ἀρχίσῃ.»

Προσφέρετέ τον τοὺς ἀσπασμούς μου, καὶ ὑγιαίνετε.

Εἰς τοὺς ὀρισμούς σας
πρόθυμος
Κ. Ἀσώπιος

[Πανώγραμμ.]

Πρὸς τὸν ἐγγενέστατον κύριον κύριον

Πέτρον Οἰκονόμου

κτλ. κτλ. κτλ.